

Toegift

Op 21 februari a.s. wordt in de Rijnmondraad de wijziging van het streekplan Westland ten behoeve van de aanleg van Rijnpoorthaven behandeld. Hierbij zal centraal staan een nota betreffende een berekening van de nationaal-economische rentabiliteit van Rijnpoorthaven.

Het m.i. belangrijkste onderdeel van deze nota is het hoofdstuk waarin een kosten-batenanalyse van Rijnpoorthaven wordt gegeven. In een dergelijke analyse worden de gediscoteerde waarden van de toekomstige stromen van kosten en baten met elkaar vergeleken. De belangrijkste conclusie van deze analyse is dat Rijnpoorthaven vanuit bedrijfseconomisch gezichtspunt verliesgevend en vanuit macro-economisch gezichtspunt winstgevend zal zijn. Dit opmerkelijke resultaat toont aan dat een verliesgevend overheidsbedrijf, dankzij zijn positieve externe effecten, toch voor de nationale economie rendabel kan zijn. Hieronder zal ik enige kritische kanttekeningen bij de nota plaatsen.

Een moeilijkheid bij het opzetten van een kosten-batenanalyse is het kiezen van de discountvoet. In de Rijnpoortnota kiest men een oplopend rentepercentage van 6,7 tot 9. Deze percentages zijn gebaseerd op de stijgende rente van het leningsfonds van de gemeente Rotterdam. Het staat bij voorbaat vast dat hierin niet volledig de alternatieve kapitaalkosten zitten. Dit blijkt ook uit de nationaal-economische kosten-batenbalans, waarin aan de kostenzijde de post „Gederfde opbrengst van investering in alternatieve aanwending” voorkomt. Bij deze post is uitgegaan van een jaarlijks rendement van 20% over het geïnvesteerde vermogen. Indien een goede discountvoet was gekozen, was deze truc niet nodig geweest.

Een ander bezwaar zit bij de berekening van de baten. Een belangrijke post bij de batenzijde is „Prijsvoordeel Nederland”. Dit voordeel slaat op het gebruik maken van nieuwe overslagtechnieken (containers). Hierbij wordt gesteld dat alle prijsvoordelen, voor zover die betrekking hebben op import en export, ten goede komen aan Nederland. Het lijkt mij zeer wel mogelijk, dat ook het buitenland een gedeelte van dit prijsvoordeel opstrijkt. Hier wrekt zich een bezwaar dat op

de gehele nota van toepassing is: er wordt kwistig gestrooid met bedragen, maar hoe men aan die bedragen is gekomen, wordt niet vermeld.

Ik kom nu tot een wezenlijk bezwaar. Op de kosten-batenbalans staan tien posten vermeld, waarvan vijf PM achter zich hebben staan. Deze PM-posten zijn: 1. Nationaal-economische nadelen (geluidshinder enz.); 2. Nationaal-economische kosten, verbonden aan de verkeersinfrastructuur rechter Maasoever; 3. Inkomensvorming particuliere bedrijven; 4. Eliminatie van de overbelasting zuidelijke oever door de aanleg van Rijnpoort; 5. Overige baten (vergroting omloopsnelheid zeeschepen enz.). Alleen de posten die direct samenhangen met de investeringen in Rijnpoort, het prijsvoordeel en de winst- en verliesrekening van het Havenbedrijf worden gekwantificeerd. Hierdoor is de nationaal-economische kosten-batenbalans onvolledig.

Vooral in de huidige tijd zijn juist de milieu-hygiënische implicaties van investeringen nationaal-economisch van wezenlijk belang. Het is mij bekend dat het meten hiervan zeer moeilijk is. Niettemin mag hier niet luchtigjes overheen worden gelopen, zoals in de nota.

De overige PM-posten zijn met enige goede wil wel degelijk te berekenen. De verkeers- en vervoersaspecten kunnen m.i. gekwantificeerd worden, terwijl voor inkomensvorming van particuliere bedrijven — misschien wel de grootste post — de „input-output”-analyse ter beschikking staat.

Het is jammer dat, juist nu de „economische middelen” steeds schaarser dreigen te worden, men nog steeds niet tot echte macro-economische kosten-batenanalyses komt, waarin rekening wordt gehouden met *alle* economische factoren. Wat dit Rijnpoorthavenrapport betreft ben ik bang, dat het slechts een toegift is omdat de minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening reeds de mogelijkheid heeft geopend de haven te realiseren. Hierdoor is de beslissing in principe genomen en kan het opzetten van een ingewikkelde analyse achteraf verspilling zijn.

L.H.

Inhoud

Toegift	125
<i>Drs. R. F. M. Lubbers:</i>	
UNCTAD III	127
<i>Ir. W. E. Bernelot Moens:</i>	
Hoogte van de maximale rijksstudietoelage en uitgaven voor levensonderhoud van studenten	128
<i>A. Hermans:</i>	
Het economische en het politieke	135
Toets op taak	
Demissionaire budgetbewaking, door <i>Drs. R. M. de Haan</i>	133
Mededelingen	136, 144
Prognoses	
Stedebouw en stadsvernieuwing, door <i>Drs. P. Ressenar</i>	137
Geld- en kapitaalmarkt	
De obligatie: thema met variaties, door <i>Drs. R. M. Vijn</i>	138
Oost-Europa kroniek	
Programma van Comecon voor „socialistische economische integratie”, door <i>Ir. F. Pindak en Drs. R. Westeyn</i>	140
Boekbespreking	
Mr. L. J. M. Goedhart: Prijs- en markttheorie, een inleiding tot de micro-economie, door <i>Drs. A. Nentjes</i>	144
Ontvangen publikaties	145

Onderzoek

is nodig. Het NEI heeft zich daarop sinds 1929 gericht. Naast het pure onderzoekwerk houdt het zich bezig met het uitvoeren van opdrachten van overheden en bedrijfsleven in binnen- en buitenland. Het heeft thans ervaring op vele gebieden, in een spreiding over 50 landen. Er heeft in die periode een specialisatie plaatsgevonden, maar door de samenwerking in teams van economen, econometristen, wiskundigen, sociologen, sociaal-geografen, stedenbouwkundig ingenieurs en civiel-ingenieurs wordt een brede aanpak van de problemen gewaarborgd.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.

Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f 57,20 per jaar, studenten f 36,40; franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).
Prijs van dit nummer: f 1,50.
Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: giro 8408; Bank Mees & Hope NV, Rotterdam; Banque de Commerce, Koninklijk plein 6, Brussel, postcheque-rekening 260.34.

Advertenties: N. V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Sociologisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Industriële Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Project-studies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Unctad III

Wanneer in Santiago de Chili gedelegeerden uit alle windstreken zich buigen over de vraagstukken van handel en ontwikkeling van de wereldeconomie, zal de uitbreiding van het Europa van de Zes tot het Europa van de Tien zeker onderwerp van gesprek zijn. Het Europa van de Tien zal, als verreweg het belangrijkste handelsblok in de wereld, een vooraanstaande rol moeten spelen in de verspreiding van de welvaart over de wereld en de groei van diezelfde welvaart, met name in de nu nog arme landen en continenten.

Men mag hopen, dat de toetreding van Engeland en de Scandinavische landen tot de EG uitnodiging en mogelijkheid tegelijk zal zijn, de oriëntatie van onze gemeenschappelijke markt in de toekomst evenzeer dienstbaar te maken aan het scheppen van optimale ontwikkelingskansen voor de landen, die in welvaart belangrijk achter zijn gebleven. Net als het op doeltreffende wijze leggen van het accent op de welvaartsvergroting in het Europa van de Zes zelf in het verleden.

Wanneer men nagaat wat werkelijk de mogelijkheden zijn, het welvaartsproces in de achtergebleven landen te versnellen, moet men wel sceptisch, zo niet cynisch worden. Een multidisciplinaire theoretische analyse leert ons, dat invloeden, hulp zo men wil, van buitenaf nooit voldoende kunnen zijn om welvaart te brengen. Het blijft bij een katalyseren. Een waarneming van de feitelijke gang van zaken in vele landen bevestigt deze theorie op pijnlijke wijze.

Eerlijkheidshalve moeten wij daaraan toevoegen, dat de factor tijd daarbij nog onvoldoende kan worden beoordeeld. Een proces dat, als het slaagt, toch vele generaties zal duren, kan men niet beoordelen of veroordelen na een te korte waarnemingsperiode. Hier komt bij, dat de tijd zelf een kwalitatieve betekenis heeft, die men ontwikkeling mag noemen. Deze vindt ook in het „ontwikkelde”

Westen plaats. De rapportering van de Club van Rome kan men signaleren als een apocalyptisch visioen van de grote ondergang. Men kan haar evenzeer duiden als een bewijs, dat de rijke wereld haar materiële groei anders is gaan duiden en thans de structuren zal ontwikkelen, die passen bij die veranderde inzichten.

Of bijvoorbeeld de beheersing van het milieu randvoorwaarde of basisdoelstelling wordt, laat zich nog niet raden. Evenzeer kan men zich afvragen of vorming en scholing (de „éducation permanente”) gemotiveerd zullen blijven in de functionaliteit van de economie of dat een zekere ontkoppeling zal optreden, die het mogelijk maakt dat een verkorte werkweek van relatief simpele arbeid voor grote groepen mensen verenigbaar blijkt met een hogere graad van ontwikkeling.

Zo is het ook niet onmogelijk, dat bij een zeker niveau van welvaart, en een daarbij behorende opvatting over die welvaart, de sociaal-economische ordening niet primair meer gericht zal zijn op een verdere optimalisering van de inkomensverdeling, maar dat zich een sociale controle op de consumptie zal gaan ontwikkelen. Zo de tijd er al rijp voor is, is het hier niet de plaats over deze vraagstukken een coherente visie te geven.

Onmogelijk lijkt het in ieder geval niet, dat in het Westen een zodanige omhuiging van waarden zal optreden, dat het wellicht mogelijk is, dat het verschil tussen rijke en arme landen zich gaat verkleinen. Dit niet alleen door een zekere kwantitatieve afvlakking van de groei zelf, maar ook door een grotere bereidheid eigen economische groei ondergeschikt te

maken aan mondiale belangen. Dit alles laat de noodzaak voor het Europa van de Tien onverlet *nu*, zoveel als in zijn vermogen ligt, de werkelijke of vermeende belemmeringen weg te nemen voor de ontwikkeling in de arme landen.

Werkelijk of vermeend, omdat de handelsbelemmeringen, die Europa nu nog kent, naast reële ook psychologische betekenis hebben. Tariefbarrières vormen niet alleen een werkelijke belemmering, maar zijn ook een excuus van de „nieuwe” landen voor hun tekortschietende inspanningen.

Concreet kan men zich afvragen of het Europa van de Tien niet op met name drie punten een duidelijke koers kan gaan varen. Ten eerste zou men zo snel mogelijk alle handelsbelemmeringen bij invoer moeten afschaffen.

Ten tweede zou Europa, in de periode die nodig is om de structuur van onze economie aan zoveel mogelijk onbelemmerde invoer aan te passen, de opbrengst van de bij invoer toegepaste heffingen kunnen bestemmen voor ontwikkelingshulp en regulering van de wereldgrondstoffenmarkten. Een dergelijke stap zou van grote morele betekenis zijn.

Tenslotte zou Europa moeten overwegen het initiatief te nemen, de rijke landen te bewegen de immens grote schulden van de arme landen, ontstaan in de naoorlogse jaren, kwijt te schelden. Een dergelijke stap hoeft niet alleen een offer te betekenen voor de rijke landen, maar kan bij de dreigende structurele stagnatie van de wereldeconomie nieuwe impulsen geven aan een economische groei, waarvan men mag hopen dat zij ook en vooral in de nu nog arme landen zal plaatsvinden.

Hoogte van de maximale rijksstudietoelage en uitgaven voor levensonderhoud van studenten

IR. W. E. BERNELOT MOENS*

Sinds het studiejaar 1967/1968 is het totale bedrag, uitgegeven aan rijksstudietoelagen voor het wetenschappelijke onderwijs, gestegen van f. 61 mln. tot f. 115 mln. in 1970/1971, d.w.z. een toeneming met f. 54 mln. of 87%. Het aantal bursalen bij het wetenschappelijke onderwijs steeg sinds 1967/1968 met ongeveer 10.000 of bijna 50%, van 21.000 studenten in 1967/1968 tot 31.000 in 1970/1971. Het totaal aantal studenten nam in hetzelfde tijdvak toe met 31%, namelijk van 76.000 tot 99.000¹⁾.

Het maximum voor een rijksstudietoelage voor het wetenschappelijke onderwijs bedroeg in 1967/1968 f. 4.000 per jaar, terwijl het voor het studiejaar 1970/1971 f. 4.740 was. Vele bursalen ontvangen echter niet de maximale, maar een gedeeltelijke studietoelage, daar hun ouders ten dele kunnen bijdragen in de kosten van studie en levensonderhoud. In de jaren 1967/1968 en 1970/1971 waren de gemiddeld toegekende bedragen resp. f. 2.933 en f. 3.688.

De bedoeling van dit artikel is een beschouwing te geven over de hoogte van de maximale rijksstudietoelage en te onderzoeken in hoeverre deze adequaat is ter bestrijding van de gemiddelde kosten van studie en levensonderhoud van de student bij het wetenschappelijke onderwijs, zoals deze zijn af te leiden uit de resultaten van het Studentenbudgetonderzoek 1966/1967 van het CBS. In verband hiermede zullen achtereenvolgens aan de orde komen:

- de samenstelling en de hoogte van een rijksstudietoelage in het algemeen;
- de wijze, waarop de maximale rijksstudietoelage wordt vastgesteld;
- het uitgavenpatroon, waarop deze is afgestemd, en het gemiddelde uitgavenpatroon volgens het studentenbudgetonderzoek;
- de prijsindexcijfers van de uitgaven voor levensonderhoud van studenten en die van de gezinsconsumptie.

De samenstelling en de hoogte van rijksstudietoelagen in het algemeen²⁾

Indien de aanvrager van een rijksstudietoelage volgens zijn studieprestaties in aanmerking komt voor een toelage, zijn deze studieprestaties verder niet van invloed op de hoogte van de toelage. Wel kan de samenstelling van de toelage hierdoor worden beïnvloed. Zeer goede studenten kunnen een toelage ontvangen, die geheel uit een beurs bestaat, die zij niet behoeven terug te betalen.

In de meeste gevallen worden „gemengde” toelagen uitgekeerd, die zijn samengesteld uit: 40% renteloos voorschot en 60% beurs. De toelage wordt in drie gelijke termijnen uitbetaald, tenzij deze f. 1.000 of minder bedraagt.

De hoogte van de toelage is alleen afhankelijk van de financiële draagkracht van de ouders en van de aanvrager zelf. De toelage is overigens nooit hoger dan het bedrag, dat is aangevraagd. De afdeling Rijksstudietoelagen van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen gaat ervan uit, dat de ouders zoveel bijdragen, als redelijkerwijze van hen mag worden verwacht. Indien daarna nog een deel van de genormeerde kosten van studie en levensonderhoud niet gedekt is, en de student hierin niet kan voorzien uit eigen middelen, wordt voor het resterende bedrag een toelage toegekend. Met behulp van een bepaalde tabel kan men vaststellen, wat de ouders aan de kosten van levensonderhoud en studie kunnen bijdragen. Deze bijdrage is afhankelijk van het inkomen, het aantal fiscale kinderen en bepaalde aftrek- of optelposten samenhangende met buitengewone gezinsomstandigheden.

Aangezien de meeste bursalen ouders hebben, die de studie voor een deel kunnen bekostigen, ontvangen zij gewoonlijk niet de maximale rijksstudietoelage, maar een bedrag dat lager is. Het maximum is gelijk aan de genormeerde kosten van studie en levensonderhoud, namelijk f. 4.740 in 1970/1971 voor een kamerstudent en f. 3.260 voor een thuiswonende student. Dit maximum kan worden verhoogd met f. 200, indien collegegeld verschuldigd is, en voorts incidenteel met bedragen voor de aankoop van microscoop, tekentafel, tandartseninstrumentarium, boeken voor classici en voor het vervullen van bestuursfuncties. Voor gehuwde studenten en studenten van 27 jaar en ouder bestaan speciale regelingen.

* Wetenschappelijk medewerkster bij het Voorlichtings Instituut voor het Gezinsbudget te Den Haag.

¹⁾ *Nederlandse Staatscourant*, 1 april 1971, nr. 64.

²⁾ Zie voor details: *Berekeningswijze en normen, geldende bij de vaststelling van de rijksstudietoelagen wetenschappelijk en hoger beroepsonderwijs voor het studiejaar 1970/1971*, Uitgave van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, Afd. Rijksstudietoelagen.

De hoogte van de maximale studietoelage

Uit informatie van de afdeling Rijksstudietoelagen bleek, dat de hoogte van de maximale studietoelage als volgt wordt bepaald. Het maximale bedrag van de toelage is in 1967 vastgesteld in overleg met een aantal studentendecanen, die daartoe gesprekken hadden gevoerd met enige studenten. Het bedrag van de maximale toelage is het totaal van de bedragen, die volgens de decanen noodzakelijk waren voor een redelijke voorziening in de verschillende behoeften van de student. De maximale toelage is afgestemd op de op kamers wonende student.

Men kwam destijds (1967) op een totaal bedrag van f. 4.000 per jaar en ging uit van de in tabel 1 vermelde verdeling van dit bedrag. Het bedrag wordt jaarlijks aangepast aan de stijging van de kosten van levensonderhoud, gemeten aan het gemiddelde over de laatste drie jaren van de prijsindices van de gezinsconsumptie.

Tabel 1. Verdeling van de maximale rijksstudietoelage over de verschillende uitgavenposten in 1967.

Uitgavenpost	Bedrag	Percentage
Collegegeld	—	—
Inschrijf- en examengeld	50	1
Boeken	250	6
Kamerhuur en verwarming	1.200	30
Voeding en consumpties	1.200	30
Kleding, schoeisel, bewassing, reparatie	500	13
Zakgeld	450	11
Contributies e.d.	250	6
Verzekering	100	3
Totaal	f. 4.000	100

Voor het studiejaar 1970/1971 is de maximale toelage voor het wetenschappelijke onderwijs vastgesteld op f. 4.740 en voor 1971/1972 op f. 5.160. De afdeling Rijksstudietoelagen deelde mee, dat men de toelagen voor andere vormen van onderwijs op identieke wijze vaststelt.

Na een driejarige periode, die zich kenmerkt door een prijsstijging, welke in de tweede helft van deze periode relatief sterker was dan in de eerste helft, is de maximale rijksstudietoelage niet aangepast aan het prijsniveau aan het einde van deze driejarige periode. Dit was met name het geval in de periode 1968/1971. In september 1971 was het voorlopige maandindexcijfer t.o.v. het gemiddelde over 1970 met 12,5 punten gestegen, terwijl de toeneming van de gemiddelde jaarindex van 1969 op 1970 slechts 5,6 punten bedroeg. In de voor 1971/1972 vastgestelde maximale rijksstudietoelage komt de sterke prijsstijging sinds 1970 derhalve onvoldoende tot uitdrukking. Bovendien vindt normaliter geen aanpassing plaats in de loop van het studiejaar.

Het uitgavenpatroon van de student

In 1966/1967 is door het CBS een studentenbudgetonderzoek verricht. Dit onderzoek is onder meer uitgevoerd om de wegingscoëfficiënten te bepalen voor speciale prijsindexcijfers van de uitgaven voor levens-

onderhoud van studenten. Hier gaat het niet alleen om uitgaven door de student zelf, maar ook om die, welke ouders of verzorgers voor hem/haar doen, zodat de cijfers die wij weergeven, afkomstig uit het studentenbudgetonderzoek, het totale verbruik van de student betreffen. Het onderzoek geeft een overzicht van de verdeling van de uitgaven over de diverse posten (in bedragen en percentages van het totale gemiddelde verbruik) voor een groot aantal groepen studenten. Het is dan ook interessant de werkelijke uitgaven volgens het studentenbudgetonderzoek te vergelijken met die, welke in 1967 als uitgangspunt voor de vaststelling van de maximale studietoelage zijn aangenomen.

Om beide uitgavenpatronen vergelijkbaar te maken, zijn van het uitgavenpatroon volgens de studietoelage enkele posten samengenomen, terwijl de posten van het studentenbudgetonderzoek door ons anders zijn ingedeeld dan in de oorspronkelijke publikatie³⁾. Het totaal van de post woning is hier verminderd met het toegerekende bedrag voor gebruik van een kamer in de ouderlijke woning, die de student in weekends of in de vakantie ter beschikking staat.

In tabel 2 zijn gegevens vermeld over het gewogen gemiddelde verbruik van mannelijke en vrouwelijke kamerstudenten, waarvan sommige (34%) wel en andere (66%) geen rijksstudietoelage ontvingen, en die over bursalen-kamerstudenten met een rijksstudietoelage van minstens f. 1.800 per jaar afzonderlijk.

Het valt direct op, dat het gemiddelde totale verbruik van de beide groepen studenten volgens het budgetonderzoek aanzienlijk hoger was dan het bedrag van de maximale studietoelage. Het totale verbruik van de kamerstudenten met, dan wel zonder studietoelage, van f. 6.144 is 1,54 maal hoger dan het bedrag van f. 4.000 van de maximale studietoelage, dat van de kamerstudenten met beurs afzonderlijk is 1,52 maal hoger (zie tabel 2).

Wanneer wij de uitgavenpatronen vergelijken van de beide groepen kamerstudenten, blijken er enige kleine verschillen te bestaan. De bursalen gaven gemiddeld iets meer uit aan opleiding en algemene vorming dan alle kamerstudenten, terwijl deze laatste groep meer aan ontspanning besteedde (dit laatste blijkt niet uit tabel 2, maar uit de publikatie van het studentenbudgetonderzoek). Verder gaven de bursalen wat minder uit aan kleding.

Het gemiddelde jaarverbruik van alle kamerstudenten is (slechts) f. 48 hoger dan van de kamerstudenten met beurs. Het is hier interessant te vermelden, dat de middelen van de bursalen-kamerstudenten voor een kleiner deel bestonden uit inkomen uit verrichte arbeid dan die van alle kamerstudenten (f. 347 resp. f. 477), terwijl de niet-bursalen-kamerstudenten gemiddeld f. 543 zelf verdienden.

Gezien de betrekkelijk geringe verschillen tussen de gemiddelde uitgavenpatronen van de bursalen en van de totale groep kamerstudenten en de meer gedetailleerde gegevens over de totale groep kamerstudenten, zullen wij hierna alleen deze laatste groep studenten in beschouwing nemen.

³⁾ Centraal Bureau voor de Statistiek, *Studentenonderzoek 1966/1967*, 's-Gravenhage, 1969.

Tabel 2. Jaarverbruik van kamerstudenten volgens het studentenbudgetonderzoek 1966/1967 en het verbruik, waarop de hoogte van de maximale studietoelage was afgestemd in 1967.

Verbruikspost	Jaarverbruik volgens					
	budgetonderzoek van:				studietoelage	
	alle kamerstudenten		kamerstudenten-bursalen			
	f.	%	f.	%	f.	%
Voeding	1.657	27	1.689	28	1.200	30
Woning	981	16	946	16		
Kleding, schoeisel, bewassing en reparatie	674	11	624	10	500	13
Opleiding en algemene vorming	697	11	760	13	300	7
Zakgeld (incl. uitgaven voor lichamelijke verzorging, contributies, ontspanning)	1.976	32	} 2.077 }	} 34	700	17
Verzekeringen	159	3			100	3
	6.144	100	6.096	100	4.000	100

Bij nadere vergelijking van de cijfers volgens het studentenbudgetonderzoek met die van het verbruik volgens de studietoelage blijkt, dat men bij het bepalen van de hoogte van de maximale studietoelage mogelijk-kerwijs rekening hield met de in sommige steden voorkomende hoge kamersuren. Dit komt tot uiting in de post woning, die als enige post in het budget volgens de studietoelage in absolute zin hoger is dan die volgens het studentenbudgetonderzoek. Relatief gezien is de post woning in het studietoelagesbudget veel belangrijker. Hierin zijn de posten woning en voeding met elk 30% de grootste. In het gemiddelde budget volgens het budgetonderzoek zijn voeding (27%) en zakgeld (32%) de belangrijkste posten.

Hoewel, relatief gezien, het voedingsaandeel in het gemiddelde budget volgens het studentenbudgetonderzoek wat lager is dan in het studietoelagesbudget, zijn de voedingsuitgaven in absolute zin in het eerste budget aanzienlijk hoger (+ f. 457). De voedingsuitgaven omvatten eveneens die voor consumpties en genotmiddelen. De uitgaven voor beide laatste categorieën (f. 495) zullen in werkelijkheid waarschijnlijk veel hoger zijn geweest, dan redelijk werd geacht bij het vaststellen van de hoogte van de studietoelagen.

De studenten besteedden gemiddeld eveneens meer aan kleding, schoeisel, bewassing en reparatie. Dit geldt in absolute zin (f. 674 resp. f. 500); procentueel ligt de situatie omgekeerd (11% resp. 13%).

Wat aan opleiding en algemene vorming is besteed, was gemiddeld meer dan tweemaal zoveel als het hiervoor in de maximale toelage opgenomen bedrag. Een deel van het verschil is verklaarbaar uit het feit, dat de beursstudenten geen collegegeld (f. 200) betaalden, terwijl de andere groep, waarover het gemiddelde is berekend, zowel uit beurs- als niet-beursstudenten bestond. Bovendien komen als onderdelen van de post opleiding en algemene vorming in het gemiddelde studentenbudget bedragen voor, voor tijdschriften, kranten, cursussen, veldwerk en practica, die in het toelagesbudget althans niet afzonderlijk zijn vermeld. Overigens zij hier herhaald, dat het maximum van de rijksstudietoelage verhoogd kan worden met f. 200, indien collegegeld verschuldigd is, en voorts incidenteel met bedragen voor de aankoop van microscoop, tekentafel, tandartsinstrumentarium, boeken voor classici en voor het vervullen van bestuursfuncties.

Het grootste verschil laat de post zakgeld (inclusief uitgaven voor lichamelijke verzorging, contributies, ontspanning) zien. In het gemiddelde studentenbudget was deze post met f. 1.976 bijna driemaal zo hoog als in het studietoelagesbudget. In het studentenbudget zijn onder deze post opgenomen de uitgaven voor gezondheidszorg (met uitzondering van de ziektekostenverzekering), persoonlijke verzorging, ontspanning, tabaks- en rookartikelen, verkeer en overige verbruik (kerk, godsdienst, collecten, geschenken). Als onderdeel van de ontspanning zijn hierin eveneens de uitgaven voor vakantie opgenomen.

Onder de post zakgeld (inclusief uitgaven voor lichamelijke verzorging), contributies en ontspanning zijn voor het toelagesbudget de posten zakgeld en contributies e.d. samengenomen. Uit het feit, dat geen aparte bedragen voor lichamelijke verzorging, verkeer en vakantie in het studietoelagesbudget zijn opgenomen, zou men kunnen concluderen, dat men bij het vaststellen van de hoogte van de maximale studietoelage van mening was, dat men deze uitgaven uit het zakgeld kon doen, resp. het niet gewenst vond dat men uit een toelage een vakantie kon bekostigen. Aan vakantie is volgens het studentenbudgetonderzoek gemiddeld f. 429 besteed.

Aan verzekeringen is tenslotte gemiddeld anderhalfmaal het bedrag betaald dat voor de maximale studietoelage is begroot.

Prijsindexcijfers van de uitgaven voor levensonderhoud

Onder „De hoogte van de maximale studietoelage” is vermeld, dat het in 1967 vastgestelde studietoelagesbedrag jaarlijks wordt aangepast aan de kosten van levensonderhoud. De verhoging is evenredig met het gemiddelde over de laatste drie jaren van de prijsindices van de gezinsconsumptie (werknemersgezinnen). Onlangs heeft het CBS een reeks zgn. prijsindexcijfers van uitgaven voor levensonderhoud van studenten gepubliceerd⁴⁾. De voor deze prijsindexcijfers benodigde we-

⁴⁾ Sociale Maandstatistiek, februari 1971.

gingscoëfficiënten zijn ontleend aan het studentenbudgetonderzoek 1966/1967. Deze speciale prijsindexcijfers zijn in dezelfde vorm gepubliceerd als de prijsindexcijfers van de gezinsconsumptie (werknemersgezinnen). Dit maakt het mogelijk de beide reeksen prijsindices te vergelijken. Tevens kan men zich met behulp hiervan een oordeel vormen over de juistheid van de aanpassing van studietoelagen aan de prijsindex van de gezinsconsumptie.

De wegingscoëfficiënten van laatstgenoemde index zijn op een geheel ander verbruikspatroon afgestemd als dat van de studenten. In het gemiddelde verbruikspatroon van de studenten neemt het onderdeel ontwikkeling, ontspanning, roken en verkeer een veel belangrijker plaats in dan in dat van het werknemersgezin en het onderdeel woning een minder belangrijke plaats.

Tussen 1967 en september 1970 is het totale prijsindexcijfer voor de studenten 1,8 punt meer gestegen dan dat voor het werknemersgezin. De prijsindexcijfers waren in september 1970 resp. 120,1 voor de student en 118,3 voor het werknemersgezin. In 1966/1967 was het gemiddelde totale verbruik van de kamerstudenten f.6.144. Hetzelfde pakket goederen en diensten kostte in september 1970: $120,1 \times f.6.144 = f.7.389$. Dit bedrag is 1,56 maal hoger dan het bedrag van de maximale studietoelage in 1970/1971. In 1966/1967 was deze factor 1,54.

Tabel 3 biedt een selectie van de prijsindexcijfers van de uitgaven voor levensonderhoud van studenten en van de gezinsconsumptie, die grotendeels aansluit bij de verbruiksposten van tabel 2.

Wanneer men de prijsindices voor de studenten ver-

Tabel 3. Prijsindexcijfers per september 1970 van de uitgaven voor levensonderhoud van studenten en van de gezinsconsumptie (reeks voor werknemersgezinnen) basis 1967 = 100

Artikelgroep	Studenten	Werknemersgezinnen
Voeding	118,0	115,7
Woning	121,3	118,4
Kleding en schoeisel	117,1	119,0
Hygiëne en medische verzorging w.o.	128,1	131,8
reiniging, huishoudelijke hulp	116,6	118,1
lichamelijke verzorging	123,0	123,0
medische verzorging	134,3	137,8
Ontwikkeling, ontspanning, roken, verkeer	120,9	114,6
Particuliere verzekeringen	107,3	110,7
Totaal	120,1	118,3

Bron: CBS, *Sociale Maandstatistiek*, februari, 1971.

gelijkt met die voor de werknemersgezinnen, blijkt dat de kosten van voeding, woning en ontwikkeling, ontspanning, roken en verkeer voor de studenten sterker zijn gestegen dan voor de werknemersgezinnen. De

kosten van kleding en schoeisel, hygiëne en medische verzorging en particuliere verzekeringen zijn voor de studenten minder gestegen. De grotere stijging van de kosten van voeding voor de student wordt vooral bepaald door de stijging van de prijs van het onderdeel dranken en maaltijden (buitenshuis), dat in het voedingsbudget van de student een belangrijke plaats inneemt.

De grotere stijging van de kosten van woning voor de student t.o.v. het werknemersgezin is toe te schrijven aan het geringere aandeel dat de uitgaven voor woning-inrichting, bloemen, huishoudelijke artikelen en apparaten, verwarming en verlichting in de woningpost van de student innemen. De prijzen hiervan zijn namelijk minder sterk gestegen dan die van het belangrijkste onderdeel van de woninguitgaven: huur en onderhoud woning.

De minder sterke stijging van de kosten van hygiëne en medische verzorging voor de student wordt bepaald door de relatief geringere stijging van de kosten van medische verzorging, reiniging en huishoudelijke hulp. De grotere stijging van de kosten van ontwikkeling, ontspanning, roken en verkeer, voor de student moet worden toegeschreven aan grotere prijsstijgingen van de onderdelen ontwikkeling, ontspanning en verkeer en het grotere gewicht dat deze hebben in het studentenbudget vergeleken met dat van het werknemersgezin.

Gezien het feit, dat de totale prijsindex van de uitgaven voor levensonderhoud van studenten in de afgelopen jaren meer is gestegen dan die van de gezinsconsumptie van werknemersgezinnen, is het duidelijk, dat het welstandsniveau van de student, die uitsluitend van zijn maximale studietoelage moet leven, ten achter is geraakt bij dat van het werknemersgezin. In de eerste plaats is de studietoelage niet geheel waardevast, d.w.z. de studenten kunnen van de toelage niet meer hetzelfde pakket goederen en diensten kopen, zoals dat in 1966/1967 is vastgesteld. In de tweede plaats zullen de meeste werknemersgezinnen profiteren van de verhoogde welvaart, daar de lonen meer zijn gestegen dan de prijzen. Men kan stellen, dat in het beurzenbeleid, wat betreft de aanpassing aan de stijgende prijzen, een stukje sociale onrechtvaardigheid schuilt.

Conclusies

1. Het gemiddelde verbruik van alle kamerstudenten was in 1966/1967 circa 54% hoger dan het bedrag van de maximale studietoelage. Dit verschil vond zijn oorzaken vooral in de bijna driemaal zo hoge post zakgeld (incl. uitgaven voor lichamelijke verzorging, contributies, ontspanning, w.o. vakantie) en in een bijna 40% hogere post voeding. De maximale rijksstudietoelage is derhalve niet toereikend om de kamerstudent, die zijn levensonderhoud en zijn studie geheel moet bekostigen uit deze studietoelage, in staat te stellen te leven overeenkomstig het gemiddelde uitgavenniveau van alle kamerstudenten.

2. Het welstandsniveau van studenten, die uitsluitend van een rijksstudietoelage moeten leven, kwam tussen 1966/1967 en 1971/1972 t.o.v. dat van het werknemersgezin belangrijk lager te liggen, aangezien:

- de maximale studietoelage is aangepast volgens de gemiddelde prijsindices van de gezinsconsumptie over

de laatste drie jaar en daarbij is dus slechts ten dele rekening gehouden met de relatief sterke stijging van de prijzen sinds 1970 en in het geheel niet met prijsstijgingen tijdens het studiejaar 1971/1972;

- het prijsindexcijfer van de uitgaven voor levensonderhoud van studenten sterker steeg dan dat van de gezinsconsumptie;
- de lonen sterker stegen dan de prijzen, hetgeen tot uitdrukking komt in de toeneming van het reële gezinsinkomen. De maximale rijksstudietoelage is echter niet welvaartsvast.

Naschrift

Kort na het gereedkomen van de tekst van dit artikel werd bekend⁵⁾, dat minister De Brauw (wetenschapsbeleid en wetenschappelijk onderwijs) het eindrapport⁶⁾ van de Commissie Studiefinanciering Wetenschappelijk Onderwijs (Commissie-Andriessen) heeft aangeboden aan de Eerste en Tweede Kamer.

Een ruime meerderheid van de Commissie-Andriessen, 14 van de 17 leden, spreekt zich uit voor verhoging van het collegegeld. Binnen de Commissie-Andriessen zijn drie stromingen naar voren gekomen, die de volgende voorstellen doen:

1. Verlening van studieleningen onafhankelijk van het inkomen van de ouders en koppeling van de terugbetaling van deze leningen aan het inkomen dat na de studie wordt verdiend door jaarlijkse afdracht van 15% van het inkomen boven de aanslaggrens voor de inkomstenbelasting (op het ogenblik f. 18.000). Dit voorstel wordt ondersteund door twaalf leden van de commissie, waarvan zes leden in de studielening een collegegeld van f. 1.500 willen opnemen en de anderen de lening willen beperken tot de kosten van levensonderhoud tijdens de studie.

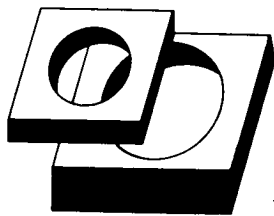
2. Verhoging van het collegegeld tot f. 6.000 voor de „duurdere” en f. 2.000 voor de „goedkopere” faculteiten. Verlening van studietoelagen als aanvulling op het inkomen van de ouders, voor een deel als beurs en voor een deel als renteloos voorschot te verstrekken. Daarnaast zou voor meerderjarige studenten een keuzemogelijkheid worden geboden om — los van het ouderlijk inkomen — een rentedragende lening af te sluiten. Dit voorstel wordt onderschreven door drie leden van de commissie.

3. Toekenning van een basisstudieloon van f. 1.000 per jaar, structureel te verhogen als de nationale middelen dat toelaten. De rest van de kosten van levensonderhoud kan worden geleend. Er wordt geen collegegeld gevraagd. Dit voorstel wordt gedaan door twee leden van de commissie.

Ruimere vragen: in het omvangrijke rapport heeft de commissie de analyse van de problematiek ten aanzien van collegegeld en studietoelagen centraal gesteld.

⁵⁾ *Nederlandse Staatscourant*, 15 oktober 1971, nr. 200.

⁶⁾ Rapport Commissie Studiefinanciering Wetenschappelijk Onderwijs, kamerstuk 11559, zitting 1971-1972.

Demissionaire budgetbewaking

DRS. R. M. DE HAAN

De vaste commissie voor de rijks-uitgaven heeft onder leiding van voorzitter Vondeling een bewonderenswaardig stuk werk afgeleverd: het „Eerste Verslag”¹⁾ van een onderzoek naar de verbazingwekkend uiteenlopende gegevens over de begrotingsuitvoering 1971 in de zgn. *Voorjaarsnota* en in de *Miljoenennota 1972*. De prestatie krijgt extra glans als men bedenkt dat al het werk in luttele maanden is verzet, onder alle beslommeringen, die de gewone behandeling van de verschillende begrotingen ook voor de commissieleden meebracht, door. Schrik en wantrouwen zijn omgezet in „een verdiept inzicht in de werking van de rijkscomptabiliteit”²⁾ en in belangwekkende aanbevelingen voor verbetering van de procedures.

De oppositie wilde, zoals men zich zal herinneren, wel eens uitgezocht zien, of het financiële beleid van het kabinet in de *Voorjaarsnota* niet bewust te gunstig was voorgesteld met het oog op de verkiezingen. Kan men eigenlijk zo vroeg in het jaar wel over enigszins bruikbare gegevens beschikken? Er was alle aanleiding om zich de vraag te stellen of het kabinet niet zwaarder zou hebben getild aan de nog geringe hardheid van de cijfers als de nota minder zonnige vooruitzichten had getoond.

Nu kan er, zoals ook in het radiopraatje van ex-minister Witteveen op 10 januari jl. duidelijk werd, verschil van inzicht over het *doel* van de *Voorjaarsnota* bestaan. Ook vóór

1964, toen een dergelijke nota voor het eerst aan de Kamer werd gezonden, kan intern wel een dergelijk stuk hebben gecirculeerd om „een basis te hebben voor afspraken in het kabinet om overschrijding (. . . .) op te vangen door op andere punten de uitgaven terug te brengen”³⁾. Maar sindsdien zijn de nota's op verzoek van de Kamer *gepubliceerd* (alleen in 1967 op initiatief van de regering), waarbij de kamerleden er natuurlijk van mochten uitgaan dat zij zo goed mogelijke *informatie* over de begrotingsuitvoering ontvingen. Het bij amendement ingebrachte art. 14 in de ontwerp-Comptabiliteitswet — waarvan de spoedige werking in 1971 nabij zal hebben geleken — heeft dit alleen maar onderstreept. De visie van de heer Witteveen⁴⁾ („doel van deze nota was niet in de eerste plaats zo volledig mogelijk informatie te geven”) moge daarom historisch verklaarbaar zijn, thans is zij apocrief en er kan daarom geen excuus voor bepaalde feiten van de nota aan worden ontleend.

Voor het reeds eind april publiceren van de nota wordt als argument gehanteerd, dat na verkiezingen de verhoudingen binnen het kabinet veranderen. De ministers schijnen als zij demissionair zijn geworden geen beslissingen meer te willen nemen om overschrijdingen in hun budget (of erger: in dat van een collega) te compenseren. Een wonderlijke zaak. De commissie heeft voor dit motief „be-

grip”, blijkbaar omdat de redenering, dat een compenserende verlaging op een of ander artikel een beleidsombuiging inhoudt welke een minister die zijn ontslag al heeft aangeboden niet meer zou passen, wordt aangevaard. Dat betekent dat men de ontwikkeling, resp. het voorkómen van overschrijdingen op een begrotingshoofdstuk in mindere mate als een beleidskwestie ziet. Of anders gezegd, dat men de mogelijkheden van een minister om uitgaven te beheersen, resp. daarvoor de voorwaarden te scheppen, laag aanslaat en zich daarbij neerlegt. Het financiële beleid komt dan tijdens een kabinetscrisis in de lucht te hangen. De verantwoordelijkheid van een minister voor het voortzetten van begrote uitgaven wordt in de demissionaire situatie belangrijker geacht dan de verantwoordelijkheid voor het bewaken van het uitgaventotaal. Deze consequentie wordt door de commissie *niet duidelijk* van de hand gewezen⁵⁾.

De ontoereikende informatie van de *Voorjaarsnota* wordt in hoofdzaak geëxcuseerd met het vroeggelegen

¹⁾ Bijlagen bij de Handelingen van de Tweede Kamer, stuk 11.516, nr. 2.

²⁾ Stuk 11.516, blz. 3.

³⁾ *Vrijheid en Democratie*, 21 januari 1972. Tekst radiopraatje van Dr. H. J. Witteveen.

⁴⁾ Zie noot 3.

⁵⁾ Stuk 11.516, nr. 2, blz. 4.

„De vraag, wie de kosten van het wetenschappelijke onderwijs en de kosten van levensonderhoud tijdens de studie moet betalen — de gemeenschap, de ouders of de studenten zelf — leidt tot veel ruimere vragen: hoe ver moet zich het optreden van de gemeenschap bij het aanbieden van goederen en diensten (zoals onderwijs) uitstrekken? Op welke voorziening heeft ieder lid van de samenleving recht en op welke voorwaarden moeten zulke voorzieningen ter beschikking worden gesteld? Het spreekt vanzelf dat de visie die men heeft op de grondslagen van een ideale samenleving, bij het beantwoorden van deze vragen van groot gewicht is”.

zo merkt de voorzitter van de commissie, Dr. J. E.

Andriessen, op in zijn woord vooraf bij dit rapport.

Over het onderwerp van dit artikel, de hoogte van de rijksstudietoelagen en de kosten van levensonderhoud en studie van de studenten, is het laatste woord stellig nog niet gesproken. Wij hopen een bescheiden bijdrage te hebben geleverd tot de verdere discussie en spreken tenslotte de wens uit, dat deze zal leiden tot een rechtvaardig beleid ten aanzien van de studiefinanciering.

Wijna E. Bernelot Moens

tijdstip van publikatie. Dat tijdstip wordt geëxcuseerd door de noodzaak vóór de verkiezingen tot afspraken te komen. Hoe wordt nu verdedigd dat die afspraken in menig geval niet werden bereikt of niet konden worden gerealiseerd? Soms zijn een minister „afspraken” opgelegd, waarbij een begrotingspost voor compensatie werd aangewezen die er zeer ongeschikt voor was, omdat de ontwikkeling van de uitgaven binnen enige maanden nauwelijks kon worden beïnvloed. Deze compensatie werd dan ook „onder een zeker voorbehoud aanvaard”⁶⁾. Althans dit soort loze afspraken hadden naar het mij voorkomt uitgesteld kunnen worden tot na de verkiezingen. Niemand zou ze ook missen als ze nimmer waren gemaakt.

Het is een goed ding dat de leemten in het stringente begrotingsbeleid — speciaal in een verkiezingsjaar — nu zo duidelijk aan de dag zijn getreden. Jammer dat van deze problemen in de *Voorjaarsnota* weinig is terug te vinden. Terecht heeft de commissie op deze wonde plek de vinger gelegd. Heel duidelijk doet zij dit ook ten aanzien van de nog niet tot stand gekomen statuswijziging van de PTT, hetgeen een grote tegenvaller voor de begrotingsuitvoering 1971 is geweest. Deze tegenvaller had echter in april al wel door Financiën voorzien kunnen worden en had ook volgens de commissie tot compensatie moeten leiden. Wie zich gaat afvragen waarom dit uitstel van een toch juridische zaak financieel relevant moet worden geacht stuit op problemen. In de *Miljoenennota 1971* werd de hierbij betrokkenen f. 65 mln. als een zgn. aanvullende post gepresenteerd, waarvan niet duidelijk is of hij bij de toetsing aan de trendmatige begrotingsruimte was betrokken⁷⁾. De situatie is nog onveranderd, maar in de ontwerp-begroting 1972 is uitgegaan van de situatie zonder statuswijziging. De indruk wordt gevestigd dat het slechts om het voorlopig nog meenemen van enkele „verrekenposten” gaat⁸⁾.

Belangrijker is evenwel de kwestie van de tegenvallende bedrijfsresultaten van de PTT. De opstelling van een begroting voor dat bedrijf bleek met veel touwtrekkerij gepaard te gaan tussen maar liefst vier departementen. Economische Zaken wil — in verband met het prijsbeleid — liever geen al te hoge rentabiliteit; Sociale Zaken ziet liever niet dat forse loonsverhogingen voor het personeel wor-

den geraamd (die de rentabiliteit ook bij hogere opbrengsten weer negatief beïnvloeden). Tariefverhogingen zijn voor de minister van Verkeer en Waterstaat in de Kamer moeilijk te verkopen en Financiën moet daarom oppassen dat — als de kosten sterk stijgen — geen grote gaten in de begroting vallen. In april wist men, dat als er niet werd ingegrepen de exploitatieresultaten door de forse loonsstijgingen flink omlaag zouden gaan. Op dat moment waren de onderhandelingen over compenserende tariefverhogingen in volle gang, waarbij minister Bakker hevig tegenspartelde omdat hij de Tweede Kamer had toegezegd dat de tarieven in 1971 (althans bij de post) niet verder zouden stijgen. Op deze problemen is in de *Voorjaarsnota* niet ingegaan „omdat de Kamer zelf reeds aan de hand van de PTT-begroting kon vaststellen van welke loon- en prijshypothese deze uitgang en dus in april kon concluderen dat een tegenvaller waarschijnlijk was”⁹⁾ (!). Een andere verklaring die zich bij wantrouwende lieden opdringt, is dat het kabinet

**Deze rubriek wordt verzorgd door het
Instituut voor Onderzoek
van Overheidsuitgaven**

het onprettig vond om vlak voor de verkiezingen ófwel het „gat” te accepteren, ófwel aan te kondigen dat er tariefverhogingen zouden komen. In elk geval is gebleken dat men ook in deze sector niet tot de afspraken is gekomen, waarvoor de vroege publikatie van de *Voorjaarsnota* nodig werd geoordeeld.

Het commissieverslag gaat vrij diep in op enkele punten die voor de tegenvallende begrotingsuitvoering van kardinaal belang zijn geweest: de intentering op de overloop (art. 24 Cw) en het verschijnsel dat meeruitgaven wegens algemene salarismaatregelen niet meer geheel uit de proportionele nominale ruimte kunnen worden bekostigd, waardoor de „irrelevantie” van overschrijdingen op de post ambtenarensalarissen niet meer kan worden aangenomen. Heel interessant zijn ook de beschouwingen over de raming van onderwijsuitgaven en de uiteenzettingen over de lager-onderwijsuitkering uit het Gemeentefonds. In tegenstelling tot deze onderwerpen is in de pers evenwel nog weinig aandacht besteed aan het hoofdstuk „De afdelingen Comptabiliteit”, hetgeen

PROGRAMMEURS ?

★ uitzending van:
 SYSTEEMANALISTEN
 PONSTYPISTES
 OPERATORS
 PROGRAMMEURS

★ alle computeropleidingen

★ 24 uur

COMPUTERSERVICE
 PROGRAMMEERSERVICE
 PONSERVICE

SYSTEMS 2000®

hoofdkantoor
 haagweg 100 rijswijk (z-h)
 tel. (070) 11 89 61

een motief oplevert om er ter afsluiting van deze bijdrage nog even bij stil te staan.

De commissie deelt mee de indruk te hebben „dat niet allerwegen bekend is hoe verstrekkend de bevoegdheden van de hoofden Comptabiliteit zowel naar de letter als naar de geest van deze bepalingen¹⁰⁾ zijn”. Voor het slagen van de begrotingsbewaking en realisering van het beleid moet iedere minister kunnen steunen op de afdeling Comptabiliteit. De commissie schrijft onomwonden dat aan de optimale samenwerking die hiervoor binnen de departementen nodig is nogal wat ontbreekt. In de conclusies staat zelfs: „dat de chefs Comptabiliteit niet altijd voldoende worden ingeschakeld bij de beleidsbepaling” Er volgt „de klemmende aanbeveling om in deze kabinetsperiode deze kwestie niet op haar beloop te laten”. Op geconstateerde verschillen met betrekking tot de hiërarchie lijn van de afdeling Comptabiliteit naar de leiding van het departement zal de commissie in de verdere rapportage nog terugkomen.

R. M. de Haan

⁶⁾ Stuk 11.516, blz. 22.

⁷⁾ „De inhoud van het begrip „relevant” is verschillend bij toetsing aan begrotingsruimte, impulsberekening, stringent begrotingsbeleid”, Stuk 11.516, nr. 2, Bijlage II, blz. 41.

⁸⁾ *Miljoenennota 1972*, blz. 86.

⁹⁾ *Miljoenennota 1972*, blz. 30.

¹⁰⁾ Gedoeld wordt op de Regeling Comptabiliteit, 1959.

Het economische en het politieke

A. HERMANS*

Het economische, zowel als het politieke, laat zich moeilijk definiëren. Ook over de verhouding tussen die twee zijn vele opvattingen in omloop, die variëren van volledige scheiding tot volledig samenvallen. De voornaamste oorzaak hiervan is waarschijnlijk het feit dat het economische en het politieke geen „werkelijkheden” zijn, maar gezichtspunten op de werkelijkheid. Het besluit, want zo mag het wel genoemd worden, dat iets tot het economische behoort, hangt vooral af van het standpunt dat men zelf inneemt tegenover die zaak. Een brute werkelijkheid is economische of politieke werkelijkheid voor iemand. Eén van de standpunten, die ingenomen kunnen worden, is dat van de economische wetenschap, van de economische discipline. Het gevaar bestaat, en dat is niet altijd onderkend, dat men dit standpunt met de werkelijkheid verwacht. Zoals men psychologische theorieën wel eens verwacht met de menselijke psyche. Instincten zijn dan geen begrippen meer, maar een soort kleine beestjes. Het standpunt van de economische discipline verwarren met de werkelijkheid wordt ook wel bewust gedaan, als politiek instrument. De inflatie wordt dan een groot loslopend beest, waartegen we samen, alle geschillen vergetend, ten strijde moeten trekken.

Reflexie en actie

En hier kunnen we dan een tweede moeilijkheid om tot een definitie van beide begrippen te komen signaleren. Begrippen hebben een andere functie als ze gebruikt worden in een reflexie, dan wanneer ze meespelen in de actie. Bij een reflexie tracht men, door een onderscheid in te voeren, overzicht te krijgen en orde op zaken te stellen. Bij actie moeten begrippen overtuigend werken. Uit een welbepaald onderscheid tussen het politieke en het economische kunnen argumenten geformuleerd worden, die bij een ander onderscheid niet mogelijk zijn. De grenzen tussen deze twee functies van een onderscheid, die van reflexie en die van actie, willen, vooral waar het het economische en het politieke betreft, wel eens vervagen.

Eén manier om een onderscheid te maken tussen het economische en het politieke heeft hier onze aandacht. Men kan het als volgt formuleren: „Het economische is de orde van het technisch mogelijke; het politieke is de orde van de opties die door de samenleving gemaakt worden binnen dit technisch mogelijke”. Het is niet moeilijk de abstractie van dit onderscheid in te zien. Bij het zoeken naar het technisch mogelijke is namelijk de richting waarin gezocht wordt al impliciet

aanwezig. En een politieke optie is geen dagdroom, maar de start van een realistisch project. Toch kan men dit onderscheid uitdrukkelijk maken en zelfs de twee ordes volkomen scheiden in verschillende organen. Aan die organen worden dan verschillende eisen gesteld, bijvoorbeeld objectiviteit aan het economische en verantwoordelijkheid aan het politieke.

Aristotelianse en Italiaanse opvatting

Als men bovengenoemd onderscheid tussen het economische en het politieke maakt, is men op het eerste gezicht nog niet gebonden aan een bepaalde opvatting van wat het politieke is. Men kan de Aristotelianse opvatting huldigen, waarin politiek de rationaliteit van het samenleven is, die voortspuit uit de gedachtenwisseling van mondige burgers. Of men huldigt de Italiaanse opvatting (Pareto, Mosca), waarbij elites, als geroepen, door middel van een strijd om de macht de rationaliteit van de samenleving beschermen. Moge het eerste beeld dan al een ideaal zijn, het tweede sluit meer aan bij wat we voor onze ogen zien gebeuren. Gekozen wordt dan ook voor het tweede idee: politiek wordt bedreven door politici in dienst van de samenleving.

P. Kraemer gaat in zijn artikel „Het primaat van de politiek in de economische discussie”, uit van dit onderscheid tussen het economische en het politieke¹⁾. Zijn analyse toont aan hoe dit „technisch mogelijke” tot normatief gegeven wordt en zo één eigenmachtige dominant in de samenleving wordt, die haar dictaat oplegt aan de politieke orde. Alle dominanten die de auteur signaleert kunnen waarschijnlijk worden gezien als pogingen van de werkelijkheid om de abstractie van het onderscheid tussen het economische en het politieke te doorbreken. Immers, de richting van het „objectief” zoeken is van het begin af meegegeven. Het is moeilijk de hierna volgende redenering in de analyse van P. Kraemer in te passen. We hebben lang gezocht naar de oorzaak en hem gevonden. Kraemer gaat juist uit van de Aristotelianse definitie van politiek, terwijl hetgeen volgt, zoals hopelijk zal blijken, alleen zijn heeft als men uitgaat van de door de schrijver gesignaleerde engere zin van politiek, namelijk de „Italiaanse”.

* De auteur is wetenschappelijk medewerker van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

¹⁾ P. Kraemer, Het primaat van de politiek in de economische discussie, *ESB*, 26 mei 1971, no. 2799.

Sociologische betekenis

Als men ervan uitgaat, zoals we deden, dat ten eerste het economische en het politieke geen werkelijkheden zijn, en dat ten tweede het onderscheid niet alleen een functie heeft in een abstraherende reflexie, maar ook in de organisatie van het samenleven zelf, dan kan men op zoek gaan naar een sociologische betekenis van het onderscheid. De vraag die dan gesteld wordt luidt: hoe werkt het onderscheid tussen het economische en het politieke in de sociale realiteit.

Men ziet dan met dit onderscheid twee verschillende dingen gebeuren, die in de tijd steeds door elkaar heenlopen, maar die logisch als twee opeenvolgende fasen van een proces kunnen worden gezien.

In een eerste fase wordt het economische onderscheiden. Dit wordt gedaan om bepaalde voor de samenleving belangrijke kwesties aan de veranderlijkheid van de politiek te onttrekken. Iets als economisch definiëren is een poging het uit het domein van het politieke te halen. Deze stelling heeft natuurlijk alleen zin als men de genoemde opvatting van politiek hanteert. Tegenover de wisselende machtsverdeling wil men een bepaalde, als belangrijk ervaren, ontwikkeling veilig stellen.

Moge deze hypothese in verband met het economische en het politieke al een fris gezichtspunt zijn, op andere terreinen is deze gedachtengang verder uitgewerkt. Het onderscheid tussen „recht” en „politiek”, zoals dat gemaakt wordt door Ph. Nonet, berust op hetzelfde idee²⁾. De blinde dienstmaagd ziet geen belangen, de politici wel. En daarom worden belangrijke kwesties aan de zeggenschap van deze laatsten onttrokken. De thesis over de bureaucratie van M. Crozier steunt ook op dit idee³⁾. Sommige belangrijke zaken worden aan de politiek onttrokken en toevertrouwd aan competentie en objectiviteit.

Deze theorieën over het recht en de bureaucratie suggereren ook de tweede fase van het proces. Nadat het recht en de bureaucratie eerst kwesties aan het politieke onttrekken, worden ze daarna zelf een instrument om politiek te bedrijven. Zo wordt ook het economische een politiek instrument, dat toestaat op

(I.M.)

een heel bepaalde wijze de machtsverdeling te beïnvloeden. Wordt het onderscheid tussen het economische en het politieke in een eerste beweging zo vlug aanvaard om zaken veilig te stellen, anders wordt het als „the one best way” van het economische blijkt samen te vallen met „the way”, die om andere redenen door een politieke groepering gekozen is. Dit wordt dan een zwaar politiek argument. Maar ook als dit samenvallen niet gebeurt, zal het economische nog zijn stempel drukken op het politieke debat en de kwaliteit ervan verhogen. Het biedt ook mogelijkheden aan groeperingen, die via de klassieke wegen van machtsverdeling niet aan bod komen, toch argumenten ter politieke tafel te brengen.

In de tijd lopen de twee fasen door elkaar. Het logische onderscheid kan echter houvast bieden voor een analyse van de politiek-economische discussie. Veel argumenten in het debat krijgen van hieruit een sociologische betekenis.

A. Hermans

²⁾ Ph. Nonet, *Administrative Justice*, New York, 1969.

³⁾ M. Crozier, *Le phénomène bureaucratique*, Parijs, 1963.

esb

Mededelingen

Week van Brugge 1972

De negende week van Brugge, georganiseerd door het Europa-College op 23, 24 en 25 maart a.s. is dit jaar gewijd aan: „De buitenlandse economische politiek van de vergrote Gemeenschap”.

Het programma luidt als volgt:

Donderdag 23 maart

1. De vergrote Gemeenschap en de ontwikkelde landen met markteconomie: de Verenigde Staten en Japan.

2. De vergrote Gemeenschap en de socialistische landen: Sovjetunie, de andere socialistische landen in Europa en China.

Vrijdag 24 maart

3. De vergrote Gemeenschap en het Middellandse Zee-gebied.

4. De vergrote Gemeenschap en de ontwikkelingslanden: Het erfgoed van de Gemeenschap van de Zes, het erfgoed van het Commonwealth.

Zaterdag 25 maart

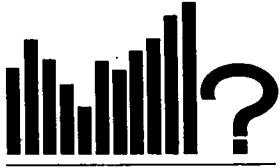
5. Discussie over de buitenlandse economische politiek van de vergrote Gemeenschap.

Aan deze week van Brugge zullen medewerken: J. Pinder, R. Dahren-dorf, M. Kohnstamm, S. Pizar, D.

Bryan, A. Borschette, J. Loeff, E. Gannage, H. B. Krohn, W. Kitzinger, J. Rey, J. Galtung, E. Gazzo, T. Westerterp, M. Habib-Deloncle, H. Brugmans en J. Tinbergen.

Het colloquium vindt plaats in de lokalen van het Europa-College te Brugge en zal gehouden worden in de voertalen van het Europa-College (Frans en Engels).

Aanvragen van een gedetailleerd programma en van de deelnemingsvoorwaarden, dienen te worden gericht aan de heer Jacques E. Chabert, Secretaris-Generaal van de „Weken van Brugge”, Europa-College, Dyver 11, 8000 Brugge (België), tel. (050) 3 65 62.

Stedebouw en stadsvernieuwing

DRS. P. RESSENAAR

De Europese Culturele Stichting heeft kortgeleden een onderzoekprogramma op het gebied van de urbanisatie aangekondigd als onderdeel van het grote project „Europa 2000” waaraan reeds enige tijd wordt gewerkt. Het onderzoekprogramma is gericht op de vraag wat voor type verstedelijkte maatschappij wij eigenlijk willen voor de toekomst¹⁾. Dit hangt uiteraard rechtstreeks samen met de manier, waarop wij ons leven willen inrichten.

Het eerste probleem voor de onderzoekers is de fundamentele doeleinden en waarden te formuleren, waarop onze maatschappij berust. Geen gemakkelijke vraag uiteraard, te meer daar er verscheidene waardeschalen naast elkaar bestaan, voor iedere streek (of land) en voor iedere sociale klasse. Bovendien is er geen absolute maatstaf om verschillende waarden tegenover elkaar af te wegen. Bijv. schoon water t.o.v. een hoger persoonlijk inkomen.

Het wekt daarom enigé bevreemding in het persbericht over dit onderzoekprogramma te lezen, dat het onderzoek gericht is op de vraag „welk type Europese verstedelijkte maatschappij wij willen”. Uit het bovenstaande moet immers direct de conclusie worden getrokken, dat er helemaal geen Europees type maatschappij kan bestaan. Daarvoor lopen de waardeschalen waarschijnlijk te ver uiteen. Een slipper van de persdienst waarschijnlijk!

Een volgend probleem voor de onderzoekers is dat de preferentieschalen niet gemakkelijk kunnen worden vastgesteld. Men kan volgens de onderzoekers niet verwachten dat commissies van wijze mannen — ik weet niet of hier vertegenwoordigende lichamen mee bedoeld worden — in staat zijn die preferenties voldoende te weerspiegelen. Het marktmechanisme en de opiniepeiling zijn hier-

voor eveneens ontoereikend, omdat de keuzemogelijkheden te beperkt zijn, de informatie onvolledig is en de massamedia ons teveel beïnvloeden. Er moet dus naar methoden worden gezocht om er werkelijk achter te komen wat men nu eigenlijk wil. De onderzoekers willen daarom zoveel mogelijk gebruik maken van simulatietechnieken.

Het is de bedoeling op een film- of televisiescherm een aantal verschillende woonomgevingen te laten zien compleet met geluiden e.d. De deelnemers zullen een keuze uit die beelden kunnen maken, waarvoor bepaalde offers gebracht moeten worden. Om uit te vinden of men in een werkelijke situatie dezelfde keuze zal maken, als in het simulatiespel, zullen er concrete experimenten moeten plaatsvinden. Dat levert in dit breed opgezette onderzoek geen problemen op. In ieder Europees land worden er nieuwe steden gebouwd, nieuwe wijken ontworpen en worden oude stadscentra vernieuwd. Er kan worden geëxperimenteerd in Lelystad, in de oude City van Londen en op vele andere plaatsen.

Deze brede opzet maakt het project bijzonder waardevol. Desondanks zal men zich voorzichtig moeten opstellen bij het trekken van conclusies uit geslaagde experimenten in andere landen. De reeds aangeduide verschillen in waardeoriëntatie kunnen een geslaagd experiment elders doen mislukken.

In de studie zal o.a. aandacht worden besteed aan de beperkingen en mogelijkheden van de technische ontwikkeling. Het wordt van groot belang geacht te analyseren welke veranderingen reeds bestaande technieken zullen veroorzaken. Dit is in het verleden te zeer verwaarloosd. De onderzoekers merken hierbij op dat, anders dan in het verleden, de we-

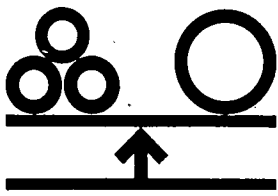
tenschappelijke en technische ontwikkeling minder aan het toeval worden overgelaten. Er is een duidelijke tendens aanwezig nieuwe oplossingen te zoeken voor bestaande problemen. Dit maakt het des te meer van belang, dat we weten wat we eigenlijk willen.

Het is overigens niet alleen van belang de mogelijkheden in kaart te brengen, van minstens even groot belang zijn de beperkingen. Deze beperkingen liggen op het demografische, economische, ruimtelijke, technische en sociaal-culturele vlak. Een aantal van deze beperkingen werd eind januari besproken op het congres over stadsvernieuwing van het Instituut voor Bouwrecht en het Nederlands Instituut voor Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting. Bij de stadsvernieuwing moet men uitgaan van de bestaande infrastructuur en trachten daar het beste van te maken dat onder de gegeven omstandigheden mogelijk is. Middelen voor nieuwbouw en oudbouw moeten meer en meer tegen elkaar worden afgewogen.

Een belangrijk onderdeel van de studie betreft het besluitvormingsproces in de stadsontwikkeling. Hoe wordt de bestemming van de grond bepaald, hoe worden de voorzieningen gepland en hoe wordt er gebouwd? Wat voor invloed hebben de gebruikers daarop?

De kwaliteit van het bestaan wordt in belangrijke mate bepaald door de mate waarin de gebruiker zijn directe woonomgeving kan beïnvloeden. Als men hiervan uitgaat is het van belang in sterke mate rekening te houden met suggesties van de wijkbewoners zelf. Wensen van de bewoners

¹⁾ European Cultural Foundation, Plan Europe 2000 — project 3, urbanisation-planning human environment in Europe, september 1971.

De obligatie: thema met variaties

DRS. R. M. VIJN*

In de muzikliteratuur komen vele composities voor, die bestaan uit een thema, waaromheen één of meer variaties worden geweven. In alle variaties blijft het thema in meer of mindere mate herkenbaar doorklinken. Veelal eindigt zo'n muziekstuk met een terugkeer naar het grondthema, met dien verstande, dat de eenvoud van het openingsthema heeft plaatsgemaakt voor een „bredere” opzet van het thematische materiaal.

De historie van de financieringsfiguur „obligatie” is tot op zekere hoogte te vergelijken met de hierboven omschreven compositie. Ook hier aanvankelijk één thema, waarna vele varianten zijn gevolgd. De toevoeging „tot op zekere hoogte” houdt verband met het verschil in richting, waarin beide onderdelen van de vergelijking zich ontwikkelen. In geval van het muziekstuk keert men terug naar het oorspronkelijke thema, de varianten op de obligatie daarentegen verwijderen zich, naar het zich laat aanzien, steeds verder van hun basis. Voldoende reden voor ons om in deze rubriek aandacht aan laatstgenoemde ontwikkeling te schenken. We beperken ons daarbij tot de binnenlandse kapitaalmarkt.

laatste jaren is bij wijze van spreken op de vingers van één hand te tellen. Hoewel misschien genoegzaam bekend, vermelden we toch in het kort de belangrijkste achtergronden van deze ontwikkeling:

- de kosten ingeval van financiering met aandelen zijn in het algemeen aanzienlijk hoger dan in geval van obligaties en onderhandse lening: het dividend op aandelen (onderdeel van de *winstbestemming*) is niet aftrekbaar voor de vennootschapsbelasting in tegenstelling tot de rente op vreemd vermogen (component van de *winstbepaling*);
- het vooral in de laatste jaren in het bedrijfsleven opgetreden verschijnsel van de dalende rentabiliteit van het eigen vermogen; Voorts kunnen factoren meespelen als:
- de behoefte het besloten karakter van de vennootschap te handhaven;
- door opname van vreemd vermogen het bestaande niveau van de rentabiliteit van het eigen vermogen te waarborgen of zelfs te verbeteren, het zogenaamde „leverage”-effect.

bepaalde overwegingen de voorkeur geven aan uitbreiding van het aandelenkapitaal. Door de negatieve stemming rondom het aandeel ziet de ondernemer, in een dergelijke situatie zich gedreven in de richting van lang vreemd vermogen. Dan heeft hij de keuze tussen de obligatie- en de onderhandse lening. Na kennisneming van de vele voordelen en weinige nadelen van de onderhandse lening¹⁾ in vergelijking tot die van de obligatielening, zou men kunnen denken dat die keuze niet moeilijk is: de onderhandse lening wint de race met vlag en wimpel. Daarbij kan dan nog worden verwezen naar de enorme groei die de onderhandse markt de laatste decennia heeft doorgemaakt.

Toch ligt de zaak niet zo eenvoudig. De marktomstandigheden kunnen zodanig zijn, dat het aangaan van een onderhandse lening niet wenselijk of zelfs niet mogelijk is. Zo kan in een situatie van een te verwachten rentedaling de institutionele belegger in grote mate hebben voorbelegd, waardoor de onderhandse markt vrijwel verzadigd is. Voorts spelen factoren als de prijsverhouding tussen onderhandse lening versus

Het anti-aandeel-klimaat

Er is de laatste jaren duidelijk sprake van een anti-aandeel-klimaat. Het aantal aandelenemissies van de

Obligatie versus onderhandse lening

Een ondernemer kan als gevolg van de behoefte naar een ruimere financieringscapaciteit op grond van

kunnen in sterke mate gefrustreerd worden door bepaalde kwaliteitsnormen die de overheid voorschrijft. Het is de vraag of de bewoners daar behoefte aan hebben; of men hen niet iets opdringt waardoor ze hun primaire doelstelling niet kunnen realiseren.

Als die primaire doelstelling is het behouden of vinden van een eenvoudige en betaalbare woning in de eigen vertrouwde buurt, is het dan wel acceptabel als de overheid zulke hoge normen stelt, dat dit niet te ver-

wezenlijken is. Die normen worden juist vaak verdedigd met het oog op de toekomst. Wat heeft de toekomst echter voor zin als er momenteel slachtoffers voor moeten vallen. Het is te hopen dat dit soort vragen ook aan de orde komt in dit onderzoek. De onderzoekers wijzen er overigens op dat ontwikkelingen in de richting van het stadsgewest het gevaar inhouden dat de besluitvorming nog verder van de individuele burger af komt te staan. Dit gevaar is zeker reëel aanwezig.

Er zou nog veel meer te zeggen zijn over dit onderzoek dat de moeite van het vermelden waard is. Laat ik echter eindigen met de hoop uit te spreken, dat de beperkingen inderdaad voldoende zullen meetellen in de visie op de toekomst. Lange-termijnvisies zullen immers geconcretiseerd moeten worden in korte- en middellange-termijnplannen. Het heeft geen zin een droomeiland te bouwen, waar we niet naar toe kunnen zwemen.

P. Ressenar

obligatielening en de soliditeit van de onderneming een belangrijke rol. Hier is een taak weggelegd voor de bankier, die als financieringsdeskundige een „overall”-advies aan zijn cliënt kan uitbrengen. In dat advies kan, rekening houdend met bepaalde criteria zoals de balansverhoudingen, de totale financieringsbehoefte en het doel, waarvoor de middelen worden aangetrokken, aangegeven worden hoeveel de ondernemer met bankkrediet en hoeveel met obligaties en/of onderhandse leningen moet financieren.

Kortom: een advies, waarin een harmonische opbouw van het vreemde vermogen wordt uitgewerkt.

De obligatie en haar varianten

Terugkerend naar ons onderwerp „de obligatie” schenken we allereerst aandacht aan de kwantitatieve betekenis van deze financieringsfiguur.

We hebben uit de statistiek van aanbod en beroep op de kapitaalmarkt uitsluitend de private sector gekozen, omdat juist ten aanzien van

gatie in vergelijking tot het aandeel de koploper. Met het noemen van het preferente aandeel en de varianten daarop (cumulatief preferent, winst-delend preferent) hebben we het, voor wat deze vorm van vermogen betreft, wel gehad. De obligatie-stam heeft echter vele loten voortgebracht: de obligatie met goudclausule (actueel in de periode tussen de twee wereldoorlogen), de hypothecaire obligatie, de converteerbare obligatie, de achtergestelde obligatie en de combinatie van beide laatstgenoemden, de obligatie met super-rente (NV Ceehorn, oftewel Albert Heijn) en surplus-rente (SHV), om maar een paar voorbeelden te noemen.

Het merendeel van deze varianten is voornamelijk geïnspireerd door en afgestemd op de wensen van de geldnemer. De obligaties van Albert Heijn vormen in dit opzicht een uitzondering; hier is gezien de categorie geldgevers duidelijk sprake van een vorm van klantenbinding. De van tevoren vastgestelde absolute, aan geen enkele basis gerelateerde, stijging van het rentepercentage is voor de huisvrouw

ten. De redenen om tot uitgifte van een convertible-emissie over te gaan kunnen verschillend zijn:

- het beursklimaat is ongeschikt voor plaatsing van aandelen;
- het object van financiering draagt pas over enige jaren in voldoende mate bij tot de winst;
- de kans om een agio in de wacht te slepen is bij conversie groter dan bij normale aandelen-emissies.

Een combinatie van deze oorzaken zal in de praktijk wel meermalen voorkomen. De geldgever heeft het voordeel, dat hij de zekerheid heeft van het risicomijdend element van zijn belegging en de waardevermindering in geval van koersstijging van het aandeel, waarin te zijner tijd wordt geconverteerd. Zakt de koers van het aandeel aanzienlijk, dan zal de koers van de convertible op zijn minst gelijk zijn aan die van de vergelijkbare gewone obligatie.

Conclusie: zowel voor geldgever als geldnemer is de converteerbare obligatie een aantrekkelijk waardepapier. De belangstelling voor deze vorm zal dan ook wel toenemen, of op zijn minst hetzelfde blijven.

De achtergestelde obligatie

De introductie van de „achtergesteldheid” vormde een verrassend nieuw element in de verdere ontwikkeling van de obligatie. Met deze term wordt aangegeven dat de obligatiehouders bij eventuele liquidatie van de vennootschap worden achtergesteld bij alle andere crediteuren van de onderneming. De titel „het waarschijnlijk meest eigenzinnige specimen van alle Nederlandse effecten”, die Bank Mees en Hope aan de converteerbare obligatie had toebedeeld²⁾, kan thans met overtuiging worden overgedragen aan dit nieuwe type obligatie.

De eerste, die in Nederland deze financieringsvorm hanteerden waren de handelsbanken, al dan niet in combinatie met de factor „converteerbaarheid”. Door de uitbreiding van hun kredietactiviteiten waren zij als gevolg van de solvabiliteitsvoorschriften van De Nederlandsche Bank genoodzaakt over te gaan tot uitbreiding van hun eigen vermogen. Aandelenemissie was om de bekende redenen niet in voldoende mate mo-

De betekenis van de financieringsvormen van de private sector in procenten van het totale netto beroep van de private sector op de binnenlandse kapitaalmarkt

	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1e half-jaar 1971
Aandelen	7	9	7	3	2	4	3	3	2
Obligaties en pandbrieven	4	12	20	18	7	6	5	11	15
Onderhandse leningen	37	30	34	44	50	44	44	41	50
Hypothecaire leningen	43	42	31	25	25	29	34	34	18
Onroerende goederen a)	9	7	8	10	16	17	14	11	15
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Bron: *jaarverslag 1970 en kwartaalbericht 1971*, nr. 3, van De Nederlandsche Bank.

a) Beleggingen in onroerend goed door fondsen en spaarbanken.

deze sector van onze economie het eerdergenoemde anti-aandeel-klimaat relevant is.

Uit de tabel blijkt onder meer het volgende:

- het aandeel heeft veel terrein verloren;
- de markten voor onderhandse en hypothecaire leningen vertonen een tamelijk stabiel verloop;
- de ontwikkeling van de obligaties en pandbrieven vertonen een golvende lijn; vergeleken met de aandelen is deze markt echter duidelijk van grotere kwantitatieve betekenis geworden.

Het is waarschijnlijk, dat de populariteit van de obligatie is bevorderd door het grote aantal vormen, waarin deze schuldbekentenis in de loop der tijd op de kapitaalmarkt is verschenen. Ook op dit punt is de obli-

een doorzichtige zaak en biedt haar redelijk houvast tegen de geldontwaarding.

Zoals gezegd; de meeste varianten komen tegemoet aan de wensen der geldnemers. We willen nu in het bijzonder de converteerbare en de achtergestelde obligatie nader beschouwen, in de eerste plaats omdat deze obligatievormen onder de varianten van grote kwantitatieve betekenis zijn respectievelijk kunnen worden. Ze zijn voor ons onderwerp echter vooral interessant omdat ze in sterke mate tegen het aandeel „aanleunen”.

De converteerbare obligatie

De converteerbare obligatie is hét middel om te zijner tijd risicomijdend in risicodragend vermogen om te zet-

²⁾ *Karakterbeeld van de Nederlandse convertible*, een uitgave van Bank Mees en Hope NV, blz. 4.

gelijk. Daarom zochten de banken naar andere vormen van vermogen, die konden voldoen aan de eisen van onze centrale bank. Dit resulteerde in de introductie van de in Amerika reeds bekende achtergestelde obligatie.

Grote bekendheid heeft de achtergestelde obligatie gekregen door de recente lening van f. 50 mln. van de Steenkolen Handelsvereniging. De introductie van deze lening was een flinke ontploffing in de gevestigde huisjes van de financiële wereld. Nu de kruiddampen wat zijn opgetrokken is wel duidelijk geworden dat deze vorm van aantrekken van vreemd vermogen een novum is, waarover men nog lang niet is uitgepraat. De oorzaak hiervan is gelegen in de complexe inhoud van het pakket voorwaarden dat aan deze lening is verbonden. Een vluchtige blik in de perscommentaren, die deze lening tot onderwerp hebben, leert ons dat juist door de vele nieuwigheden in het patroon van voorwaarden een „overkoopelend” oordeel over deze emissie moeilijk te vellen is.

Op de vele merites van deze veranderingen en de stormpjes rondom de hoogte van de emissiekoers gaan we hier niet meer in. We willen slechts even stilstaan bij die voorwaarden, die voor ons onderwerp van

belang zijn. De elementen achtergesteldheid, lange looptijd en een naar een verre toekomst verschoven aflossingsperiode zijn indicaties voor de mate, waarin deze variant zich verwijderd van het oorspronkelijke karakter van de obligatie en aansluiting zoekt bij de eigenschappen van het aandeel. De SHV vindt er geen doekjes om, dat het haar eigenlijk ging om een uitbreiding van het aandelenkapitaal. Op pagina 14 van het prospectus staat: „In het kader van de opbouw van een harmonische financieringsstructuur binnen de SHV bestaat de behoefte aan vermogen dat voor langere tijd ter beschikking staat van de onderneming en in zekere mate mede risicodragend is”.

De voornaamste reden, waarom ze uiteindelijk niet tot aandelenemissie is overgegaan, zal waarschijnlijk gelegen hebben in het feit, dat ze het besloten karakter van de vennootschap wenste te handhaven. Voorts zullen de balansverhoudingen ook wel een woordje hebben meegesproken. Dientengevolge moest ze vreemd vermogen aantrekken, dat zoveel mogelijk elementen van risicodragend vermogen zou bevatten. Deze wens als uitgangspunt nemend kwam ze tot de constructie van de achtergesteldheid, gecombineerd met lange looptijd en een aflossing, die pas na 30 jaar zal

aanvangen. Daarbij wordt het instrument van de vervroegde aflossing achter de hand gehouden, voor het geval dat een dergelijke maatregel de onderneming beter uitkomt. Als compensatie voor deze voor de geldgever onzekere factoren werd de surplusrente gecreëerd. Vermoedelijk vooral ten behoeve van de institutionele beleggers is de koers van aflossing gelijkgesteld met de emissiekoers.

Zal dit type lening in de toekomst meer voorkomen? De SHV vindt van wel. Zij meent „dat de thans geïntroduceerde surplus-obligaties een permanente plaats zullen verwerven op de vermogensmarkt”. Of alle noviteiten van deze lening binnenkort gemeengoed worden voor de vermogensmarkt, valt nog te bezien. Wel zal in het huidige beursklimaat de factor van het achterstellen naar alle waarschijnlijkheid steeds meer worden gehanteerd.

De grens, tot waar het aantal variaties, die het karakter van de obligatie wijzigen in de richting van het aandeel, is uit te breiden, komt steeds meer in zicht. Een terugkeer tot het openingsthema zit er niet meer in, het slotakkoord zal nog wel even op zich laten wachten.

R. M. Vijn

Oost-Europa kroniek

Programma van Comecon voor „socialistische economische intergratie”

IR. F. PINDAK
DRS. R. WETSTEYN

Twee opvattingen over „socialistische economische integratie”

In juli 1971 werd op de 25-ste zitting van de Comecon in Bukarest een belangrijke beslissing genomen. Het „alomvattende programma voor de versteviging en de vervolmaking van de samenwerking en de bevordering van socialistische economische integratie” werd aangenomen. Het is het derde fundamentele document sinds 1960 en omschrijft de wezenlijke doelstellingen, methoden en in-

stitutionele opzet van de Comecon. Er bestaan in Oost-Europa echter twee opvattingen over wat „socialistische economische integratie” eigenlijk is.

Oorspronkelijk stelden Sowjettheoretici en -politici zich daarbij een socialistisch wereldstelsel voor dat bestuurd zou worden door middel van een alomvattend plan. In feite ging het hier om een nader uitgewerkte versie van de „socialistische wereldmarkt” van Stalin. Realistisch bezien, wilden de Russen de Oost-

europese economieën een hechte supranationale planningorganisatie opleggen, zodat zij direct en tot in detail door de Russen beheerst konden worden. Chruščëv, die zich met deze starre administratieve integratie vereenzelvigde, was echter niet in staat deze plannen ten uitvoer te brengen. Openlijke tegenstand van de kant van de Roemenen en groeiende moeilijkheden in eigen land maakten dat onmogelijk.

In samenhang met de economische hervormingen in de „kleinere” Oost-

europese landen begint zich een theorie te ontwikkelen welke juist is gebaseerd op gedecentraliseerde „socialistische integratie”, of beter, op integratie van gedecentraliseerde socialistische economieën. Tal van Hongaarse, Poolse en Tsjechische economen en politici hebben zich hiervoor ingezet. Geen verplichte taakstelling van een supranationaal planningorgaan, maar monetaire en andere indirecte instrumenten van een geleide markteconomie dienen te worden gehanteerd bij het opzetten en besturen van een regionale Oost-europese markt. Een zekere deconcentratie en decentralisatie binnen het centraal geleide nationale economische systeem is daartoe een noodzakelijke voorwaarde.

Na de Sowjet-invasie in Tsjecho-slowakije in 1968 werden de concepties van de administratieve integratie weer opgepoetst. Het Russische standpunt domineerde de 23-ste speciale zitting van de Comecon in april 1969. Daarop werd besloten „de bestaande vormen en methoden van economische samenwerking te verbeteren”. Het „Alomvattende Program” (Kompleksnaja Programma) is het uiteindelijke resultaat van deze beslissing. Het laat zien hoe men zich de toekomstige onderlinge economische relaties van Oost-centraaleuropese landen denkt en in het bijzonder de relaties van elk van hen met de Sowjetunie.

Hiermee verwant is het vraagstuk van de hervormingen van het institutionele raamwerk van de Comecon. Reeds tweemaal in de afgelopen decennia is het karakter van de Comecon ingrijpend gewijzigd. De veranderingen in de jaren vijftig culmineerden in de opstelling van de „Statuten van de Comecon”. Zij werden in 1960 geratificeerd en vormden het antwoord op het Verdrag van Rome. In 1962 werden de „Fundamentele beginselen van de internationale socialistische arbeidsverdeling” aangenomen. De oprichting van de „Internationale Bank voor Economische Samenwerking” is hiervan een uitvloeisel. Verdergaande overeenstemming bleef steken in tegenstrijdige belangen. Struikelblokken vormden bijv. de prijzen voor de intra-Comecon handel, de specialisatie, de gezamenlijke investeringen, de nationale soevereiniteit en het scala van traditionele vraagstukken in centraal geleide stelsels.

Herformulering van de doelstellingen; nieuwe methoden en instrumenten

Laten wij in het kort de belangrijkste aspecten van het „Alomvattende Program” de revue eens laten passeren. Betreft het ingrijpende wijzigingen die met recht een nieuwe fase in de ontwikkeling van de Comecon inluiden? Uit de formulering van de centrale doelstelling blijkt, dat gezamenlijke investeringen en de financiering daarvan een belangrijke rol zijn toebedacht. Dit kan betekenen, dat het streven naar autarkie van de Comecon als geheel weer naar voren wordt geschoven.

Speciale aandacht krijgt de geleidelijke gelijkschakeling van de ontwikkelingsniveaus van de lidstaten. De vanuit dit oogpunt optimale economische structuur in elk land bepaalt de selectie van „leidende bedrijfstakken”. De gelijkschakeling steunt dus op de per land variërende hulpbronnen en produktiemogelijkheden en op de internationale socialistische arbeidsverdeling.

Opvallend is ook de specificatie van politieke en militaire doelstellingen, namelijk „het veilig stellen van de uiteindelijke overwinning in de economische wedloop met het kapitalisme” en „de versterking van de defensiecapaciteit van de lidstaten van de Comecon”.

In de statuten van 1960 komt een heel wat vredelievender formulering voor: „bevordering van doelstellingen zoals die zijn neergelegd in het handvest van de VN” en „institutionalisering van de internationale socialistische arbeidsverdeling in het belang van een duurzame vrede in de wereld”.

Het grootste deel van het document is gewijd aan de nieuwe methoden en instrumenten. Zij zijn omkleed met talloze gedetailleerde maatregelen en streefdata met betrekking tot economische sectoren en bedrijfstakken. De belangrijkste vernieuwingen zijn de volgende:

1. consultaties over fundamentele vraagstukken van economische politiek;
2. gezamenlijke economische prognoses en gezamenlijke planning;
3. directe contacten tussen centrale organen, rechtspersoonlijke organisaties en bedrijven van de lidstaten;
4. drie typen van multi- of supranationale organisaties: de intergouvernementele economische organisatie (geen rechtspersoon), het internationale concern (rechtspersoon)

soon) en de gezamenlijke multinationale onderneming;

5. supranationale coördinatie-centra en research- en ontwikkelingsinstellingen;
6. nieuwe vormen voor de staatsmonopolie voor de buitenlandse handel. Men onderscheidt drie soorten goederen: goederen met fysieke quota, goederen met in geld uitgedrukte quota en goederen zonder contingentering;
7. m.b.t. de monetaire integratie: nieuwe functies voor de twee Comeconbanken (Internationale Bank voor Economische Samenwerking en de Internationale Investeringsbank), instelling van een gezamenlijke reservevaluta (transferabele roebel) met multiplere koersen voor nationale valuta en, voor na 1980, convertibiliteit;
8. nieuwe besluitvorming inzake gezamenlijke investeringen en hun financiering;
9. de lidstaten zijn verplicht de aangenomen hervormingen te effectueren door middel van doorvoering van ter zake doende wetten. De supranationale rechtspositie van de Comecon en het Secretariaat moet worden versterkt.

Kenmerken van de aangekondigde veranderingen in de Comecon

De reikwijdte van de hierboven opgesomde hervormingen wordt pas duidelijk, indien de afzonderlijke aspecten aan een nadere beschouwing worden onderworpen.

Wederzijdse consultaties

Het is niet onwaarschijnlijk, dat de Russen door middel van consultaties de in Oost-Europa qua karakter nogal uiteenlopende hervormingen in meer gestandaardiseerde banen willen leiden. Wederzijdse consultaties, die ook bilateraal kunnen zijn, dienen zich uit te strekken tot alle belangrijke sociaal-economische vraagstukken, richting en inhoud van toekomstige ontwikkelingen, zowel in het algemeen als voor wat de structuur van de bedrijfstak betreft. De „vervolmaking van het systeem van economische planning en politiek”, d.w.z. economische hervormingen, en de problemen op het gebied van onderzoek en technologie worden als speciale agendapunten genoemd. De opstelling van een gemeenschappelijke politiek t.o.v. derde landen en internationale organisaties, vooral wanneer er sprake is van discrimina-

tie van een Comecon-lidstaat, is expliciet als een algemeen beginsel van socialistische integratie geformuleerd.

Het niveau waarop consultaties plaats dienen te vinden is niet gespecificeerd, maar op de 25-ste zitting zijn er twee nieuwe commissies gevormd: de commissie voor samenwerking op het gebied van planning en de commissie voor samenwerking op het gebied van wetenschap en technologie. De consultaties worden neergelegd in formele overeenkomsten en protocols, welke bindend zijn. Lidstaten moeten deze respecteren bij het opstellen van economische plannen en bij het nemen van andere economische maatregelen. Wederzijdse consultaties vormen dus een belangrijk institutioneel mechanisme van de socialistische integratie.

Gezamenlijke planning in plaats van coördinatie van plannen?

Coördinatie van planningactiviteiten is altijd de belangrijkste vorm geweest waarin de economische samenwerking was gegoten. De coördinatie van de vijfjarenplannen had echter alleen betrekking op de onderlinge buitenlandse handel. Moeilijkheden met de prijzen en het gebrek aan coördinatie bij de uitvoering van de vijfjarenplannen waren er de oorzaak van, dat de bindende jaarlijkse bilaterale handelsovereenkomsten sterk van de vijfjarenplannen afweken. De remedie ziet men in meer planning. Coördinatie zal zich niet alleen moeten gaan uitstrekken tot een planperiode van 10-20 jaar, maar ook tot het gehele productieproces; met inbegrip van investeringsbeslissingen.

Belangrijke gevolgen kan de „gezamenlijke planning” krijgen. Basis-eenheid voor de gezamenlijke planning is de industriële bedrijfstak. Het planningcentrum van zo'n multinational monopolie van bedrijfstakken zal alle activiteiten van de ondergeschikte bedrijven beheersen. Nationale economische plannen dienen de gezamenlijke plannen te respecteren. Welke organisaties zullen op het hoogste niveau de belangrijkste rol spelen?

Internationale economische organisaties: het Sowjetrussische ministeriële systeem op „supranationaal niveau”

Sinds de hervormingsbewegingen van 1966 worden in de Oost-centraal-europese landen directe contacten tussen autonome bedrijven meer en

meer toegelaten, in sommige landen ook zelfs met betrekking tot de buitenlandse handel. Volgens het nieuwe Program is de conceptie van directe contacten hoofdzakelijk van toepassing op nationale ministeries en andere bedrijfstakorganisaties; op het overheidsniveau dus. Coördinatie tussen dergelijke nationale giganten dient dan te geschieden in de „intergouvernementele economische organisatie”. En dat, terwijl de Comecon sinds 1956 voor zulke contacten reeds een institutioneel raamwerk heeft opgebouwd in de vorm van permanente commissies met hun eigen secretariaat, tevens afdeling van het Secretariaat van de Comecon.

De nieuwe organisaties zullen de rol van gespecialiseerde organen vervullen, onder supervisie van de permanente Comecon-organen en het Secretariaat. De functies van deze organisaties lijken veel op die van de ministeries. Bovendien is het beginsel van unanimiteit, neergelegd in de statuten van de Comecon, nogal uitgehold. Alleen voor „fundamentele kwesties” is unanimiteit nodig. Niettemin is er in principe de mogelijkheid opengelaten, dat lidstaten zich niet gebonden behoeven te achten door besluiten van de meerderheid.

Het tweede type internationale economische organisatie is het „internationale concern”. De samenstellende leden behouden hun economische, organisatorische en juridische zelfstandigheid. Deze „dochteren” zijn nationale bedrijven, „kombinaty”, trusts, research-instituten enz. en overheidsinstellingen. De functies vallen grotendeels samen met die van de organisaties van het eerste type, al zijn de bevoegdheden geringer. Belangrijkste doel: het opzetten en coördineren van economische activiteiten binnen *gegeven* plannen en directieven. De eis van unanimiteit is hier nog verder uitgehold, want de leden zijn gebonden door de besluiten van de meerderheid.

Over het derde type internationale organisatie, de multinationale onderneming worden weinig details gegeven. Het is een rechtspersoon, die opereert op normale „chozrasjët”-basis. Deze ondernemingen beschikken dus over geen enkele constituerende bevoegdheid.

Men zou kunnen zeggen, dat de door de Sowjetunie gepousseerde denkbeelden in de volgende richting gaan. Het Secretariaat en andere toporganen moeten de rol toebedeeld krijgen van centrale planningauthori-

teiten en de „intergouvernementele economische organisaties”, die van economische ministeries. Het „internationale concern” komt dan overeen met de bedrijfstakorganisatie op het tussenliggende niveau, zoals dat ontstond toen de ministeriële departementen („glavki”) werden ontmanteld.

Hoewel er reeds een aantal internationale organisaties bestonden voor de publikatie van het „Alomvattend Program” strekten hun bevoegdheden zich niet uit tot het terrein van planning, investering en productie. Wij noemen „Intermetall” (1964), Organisatie voor samenwerking in de lager-industrie (1964), „Agromaš” (1965), „Interchim” (1970). Met uitzondering van „Interchim”, waren zij oorspronkelijk opgezet zonder Sowjetrussische participatie. Roemenië heeft zich nog bij geen enkele aangesloten. Het zal de kleinere landen heel wat moeite kosten de Sowjetrussische druk, te komen tot supranationale monopolievorming, te weerstaan.

Centralisatie van „Research en development”

De groeiende bezorgdheid over de technologische kloof tussen West en Oost uit zich ook in een streven naar internationale centralisatie van onderzoek en ontwikkeling. De vrije uitwisseling van technische gegevens met betrekking tot internationaal niet verhandelde goederen heeft slechts beperkt soelaas gebracht. De nieuwe gezamenlijke aanpak van „research en development”-vraagstukken in Comecon-verband strekt zich uit tot vreedzame toepassing van atoomenergie, ontwikkeling van gestandaardiseerde computers, automatisering van de productie, ontwikkeling van halfgeleiders, hyper-zuivere metalen, plastics enz.

In de tweede plaats, zal iedere gezamenlijke aanpak geleid worden vanuit een coördinatiecentrum, in de regel „een nationale organisatie van „research en development” welke steunt op een voldoende technisch-wetenschappelijke basis”. Dit houdt in, dat de overige deelnemers in een ondergeschikte positie worden gemanoeuvreerd en maar beperkt tot de resultaten toegang zullen hebben. Als coördinatiecentra kunnen ook speciale internationale economische organisaties (zie onder „Internationaal economische organisaties”) gaan fungeren.

Het principe van de vrije uitwisseling van technische gegevens is in de

nieuwe opzet grotendeels overboord gegooid.

Wijzigingen in het staatsmonopolie voor de buitenlandse handel

In verband met hun afhankelijkheid van de buitenlandse handel mochten de Oost-centraaleuropese landen het traditionele Sowjetmodel voor de buitenlandse handel enigszins wijzigen. Directe internationale handelscontacten tussen produktie-bedrijven zijn nog steeds een uitzondering. Het verschil met de Sowjetunie is, dat in de kleinere landen de organisaties voor de buitenlandse handel behalve onder supervisie van het ministerie voor buitenlandse handel ook onder supervisie van de binnenlandse bedrijfstakorganisaties staan. In de Sowjetunie mag geen enkel produktie-bedrijf buitenlandse handel bedrijven. Zij zijn slechts vertegenwoordigd in de exportraden van de handelsorganisaties voor het buitenland. Het nieuwe onderscheid tussen goederen waarvoor fysieke quota gelden, goederen met in geld uitgedrukte quota en goederen zonder contingentering, komt overeen met het onderscheid op nationaal niveau tussen centraal geadministreerde, op ministerieel niveau geadministreerde en vrije goederen.

De handel in goederen van de eerste categorie moet worden vastgelegd in bindende bilaterale verdragen voor een periode van vijf jaar. Voor de tweede categorie geldt iets dergelijks, met dien verstande, dat nauwkeurige specificatie pas volgt in de jaarlijkse handelsovereenkomsten. De categorie goederen zonder contingentering valt geheel onder de directe contractuele bevoegdheden van de erkende handelsorganisaties. Voor deze goederen worden zelfs geen jaarlijkse overeenkomsten gesloten.

Het systeem van intergouvernementele handelsovereenkomsten heeft er een nieuw beginsel bijgekregen. De vijfjaarlijkse *contracten* tussen erkende handelsorganisaties kunnen worden gesloten voordat de betreffende *verdragen* zijn geratificeerd. De nieuwe internationale organisaties kunnen in principe de kleinere Oosteuropese landen hun beslissingen opdringen.

In het hele document wordt nauwelijks met een woord gerept over de prijsvorming. In „de naaste toekomst zullen de lidstaten voortgaan met de toepassing van wereldmarktprijzen, gecorrigeerd voor de nadelige invloeden van conjunctuurschomme-

lingen, inherent aan de kapitalistische markt”.

Gemeenschappelijke reservevaluta

Voor het eerst wordt er in een fundamenteel document van de Comecon gewag gemaakt van monetaire kwesties. De gezamenlijke reservevaluta zou ook door „andere socialistische landen” gebruikt kunnen worden, bijv. door Cuba, Chili, de Volksrepublieken in Azië en eveneens door ontwikkelingslanden.

De volgende fasen worden onderscheiden:

- tussen 1971 en 1973 moeten maatregelen worden getroffen om uitbreiding van de multilaterale „clearing” mogelijk te maken;
- tussen 1972 en 1974 moeten realistische wisselkoersen worden vastgesteld, tussen de Oosteuropese valuta onderling en tussen de Oosteuropese valuta en de transferabele roebel. De werkwijze is ontleend aan recente ervaringen met de Tsjechische en Hongaarse hervormingen en gebaseerd op multipole wisselkoersen;
- in 1973 moeten voorbereidende maatregelen worden getroffen die het mogelijk zullen maken een eerste stap te zetten naar convertibiliteit (voor niet-ingezetenen, onder multipole wisselkoersen); eind 1973 zullen de wisselkoersen van de transferabele roebel opnieuw worden bekeken;
- tussen 1976 en 1979 moeten de voorwaarden geschapen worden voor de invoering van uniforme wisselkoersen.

De hervormingen op het gebied van de internationale handel zijn evenwel in tegenspraak met de voornemens op monetair gebied. Wat dit betreft kan men zelfs in het „Alomvattend Program” een aantal tegenstrijdigheden aanwijzen. De haalbaarheid van het monetaire programma staat of valt met de prijshervormingen in de intra-Comecon-handel en daarover is men nu juist erg vaag. Het is ook niet duidelijk of men convertibiliteit regionaal wil beperken tot Oost-Europa. In dat geval worden de valuta's van de kleinere landen nog meer ondergeschikt gemaakt aan de roebel.

Gezamenlijke investeringen: een netto goederenstroom naar de Sowjetunie

Volgens het akkoord van 1960 verleende Tsechoslowakije de Sowjet-

unie een langlopend krediet voor de levering van non-ferro metalen, met een tegenwaarde van \$ 280 mln. Omstreeks 1966 leende Tsechoslowakije de Sowjetunie de tegenwaarde van \$ 550 mln. in de vorm van levering van kapitaalgoederen voor de olie-industrie. Terugbetaling zal geschieden in de vorm van olieleveranties. In september 1968 (!) tekende Tsechoslowakije een overeenkomst ter deelneming in de winning van aardgas in Siberië.

Voor de periode 1971-1975 hebben alle kleinere landen ermee ingestemd deel te nemen in de financiering van soortgelijke gezamenlijke investeringsprojecten in de Sowjetunie. De bijbehorende langlopende kredieten zullen worden terugbetaald in de vorm van grondstofleveranties.

In het „Alomvattend Program” worden een aantal grote gezamenlijke projecten opgesomd, waaronder een staal-gigant in Kursk in de Ukraine (capaciteit 10-12 mln. ton per jaar, gelijk aan de totale staalproductie van Tsechoslowakije!!). Aangezien als doelstelling van de gezamenlijke investeringsstrategie is vastgesteld „de gezamenlijke opbouw van het economische fundament dat wordt gevormd door de grond- en brandstoffenindustrie” en aangezien alleen de Sowjetunie rijk is aan dergelijke hulpbronnen, is de verdeling van de projecten in haar voordeel.

De ontwikkeling van secundaire en tertiäre bedrijfstakken is in het Program slechts in algemene termen vervat. Het ware te verwachten geweest, dat bijv. de modernisering van het verouderde internationale transportnet in Oost-Europa hoog op de agenda zou staan. Van zo'n doelstelling zouden de kleinere landen meer profiteren.

De in 1970 opgerichte tweede Comecon-Bank, de „Internationale Investeringsbank”, is een belangrijk instrument bij de uitvoering van de gezamenlijke investeringspolitiek.

Economische integratie of economische inlijving bij de Sowjetunie

Een nauwgezette bestudering van het „Alomvattend Program” leert, dat de Sowjetunie geen reële concessies heeft gedaan aan de ijveraars voor economische integratie op basis van decentralisatie. Het gehele systeem van internationale organen lijkt sprekend op het huidige Sowjetrusische ministeriële systeem van planning en economische politiek. Het

sluit nauw aan bij het monopolistische karakter van de bedrijfstakstructuur. De op te richten „intergouvernementele economische organisaties” zullen in feite superministeries worden voor het „socialistische gemenebest”. Door middel van gezamenlijke planning en gezamenlijke investeringen zullen zij in principe in staat zijn gehele sectoren en bedrijfstakken van de lidstaten te beheersen. De belangrijkste doelstelling van het monetaire programma is vanuit Sowjetrussisch standpunt waarschijnlijk de versterking van de positie van de Sowjetunie en de Comecon ten opzichte van ontwikkelingslanden. In ieder geval is dit programma ondergeschikt aan de gecentraliseerde economische integratie. In geval de beperkte convertibiliteit ook beperkt is in regionale zin, worden de valuta's van de kleinere landen ondergeschikt aan de roebel.

Het gezamenlijke investeringsprogramma is wel erg gericht op die bedrijfstakken waarin de Sowjetunie belangrijke comparatieve voordelen heeft. Het programma laat weinig ruimte voor economische samenwerking tussen de kleinere landen onderling, die bloot staan aan politieke druk en aan economische druk van de machtige Sowjetrussische bedrijfstak-monopolies (hiermee vergeleken zijn bijv. Shell, Philips en US-Steel dwergen).

Het „Alomvattend Program” kan beschouwd worden als de derde Sowjetrussische poging — na die van Stalin na de oorlog en van Chruščëv in het begin van de jaren zestig — de kleinere Oosteuropese landen economisch nauw aan de Sowjetunie te binden en hen ondergeschikt te maken aan de gecentraliseerde economische planning en politiek vanuit het hoofdkwartier van de Comecon in Moskou.

F. Pindak
R. Wetsteyn

ESB

Mededelingen

Vereniging voor Statistiek

Onder toezicht van het ministerie van Economische Zaken zal de Vereniging voor Statistiek in 1972 voor de vierde keer de examens Statistisch Assistent-VVS en Statistisch Analist-VVS afnemen.

Examen Statistisch Assistent-VVS:

1 juni 1972 van 14.00-17.00 uur in Musis Sacrum te Arnhem.

Examen Statistisch Analist-VVS:

schriftelijk gedeelte: 1 juni 1972 van 9.30-12.30 uur in Musis Sacrum te Arnhem;

mondeling gedeelte: 28-29-30 juni

1972 in het Bouwcentrum te Rotterdam.

Degenen die aan de examens wensen deel te nemen dienen zich vóór 1 mei 1972 aan te melden bij de secretaris van de Commissie Statistische Examens VVS, de heer R. Tillemans, Bachstraat 67 Zevenaar. Aanmeldingsformulieren zijn verkrijgbaar bij de secretaris.

Mr. L. J. M. Goedhart, Prijs- en markttheorie. Een inleiding tot de micro-economie, Universitaire Pers, Rotterdam, 1970, 146 blz., f. 12,50.

De titel van dit boekje van ruim 140 pagina's geeft duidelijk aan waar het om gaat: de verklaring van de prijsvorming op markten. Deze prijstheorie wordt onderbouwd met een micro-economische analyse van de keuzehandelingen van consument en producent. Na een inleidend hoofdstuk volgt een hoofdstuk waarin de begrippen vraag, aanbod en marktevenwicht worden uitgelegd; tevens worden hier enkele elasticiteitsbegrippen besproken. Daarna komt een hoofdstuk over het consumentengedrag en vervolgens over het producentengedrag. In dit laatste hoofdstuk komt de markt weer voor het voetlicht. De prijsvorming op de markt voor eindproducten onder volledige mededinging en monopolie wordt nu meer in bijzonderheden doorgelicht. Een zestigtal vraagstukken over prijstheorie sluit het geheel af.

Zeker voor een inleidend werkje heeft het didactisch voordelen om eerst enigszins een algemeen overzicht te geven van de vragen waar het in de micro-economie uiteindelijk om gaat, om pas daarna in de details van de theorie van consument en producent te duiken. In wezen is de analyse van de individuele consument en producent voor de micro-economie niet meer dan een hulpmiddel. De schrijver zegt dan ook zelf zeer terecht, dat de prijstheorie niet zo zeer is geïnteresseerd in het gedrag van individuen op zichzelf; het gaat om het construeren van een denkschema, dat het mogelijk maakt algemene uitspraken te doen over het verloop van de *marktvraag-*

schalen en de marktaanbodschalen.

Juist omdat deze doelstellingen zo expliciet worden vermeld, is het jammer dat de aansluiting tussen de analyse van de individuele huishouding en de marktvraagschaal en aanbodschaal minder goed uit de verf komt. Met name begrijp ik niet waarom er wordt afgezien van de aggregatie van de individuele partiële vraagrelaties tot een partiële marktvraagschaal. Een dergelijke somming met een grafische illustratie zou m.i. verhelderend werken. De problemen, die de schrijver blijkens de voetnoot op blz. 47 ziet, kan ik niet onderkennen. In het hoofdstuk over het producentengedrag worden de kostenfuncties afgeleid uit de produktiefuncties voor de korte en lange termijn. Ook hier zou ik graag gezien hebben dat wat meer aandacht was besteed aan de afleiding van de kostenfunctie op lange termijn uit het expansiepad van de onderneming. Een grafische en wiskundige illustratie van de aggregatie van de individuele marginale kostenfuncties tot marktaanbodschaal zou eveneens zin hebben.

Op enkele detailpunten is de schrijver niet geheel juist of volledig. Zo wordt op blz. 27 complementariteit gedefinieerd aan de hand van de kruiselingse prijselasticiteit. Dat is niet helemaal correct omdat het al dan niet complementair zijn uitsluitend bepaald wordt door het teken van het substitutie-effect, terwijl de kruiselingse prijselasticiteit het resultaat weergeeft van substitutie- en inkomenseffect. Iets meer om het lijf heeft de

opmerking op blz. 114 dat onder monopolie geen aanbodfunctie kan worden afgeleid omdat er dan geen verband zou zijn te leggen tussen prijsverandering en verandering in de aangeboden hoeveelheid. Dit raakt niet de kern van de zaak en is strikt genomen niet juist. Waar het om gaat, is dat bij monopolie de aan te bieden hoeveelheid niet alleen bepaald wordt door de prijs maar tevens door de helling van de prijsafzetcurve, zodat het onmogelijk is een *onafhankelijke* aanbodfunctie te construeren.

De bovenstaande opmerkingen nemen niet weg dat ik voor het boek als geheel veel waardering heb. De wijze van expliceren is rustig en gaat stap voor stap. Aan de hand van grafische en wiskundige voorbeelden worden de meeste zaken nog eens nader toegelicht. Kortom: de schrijver heeft geduld met de lezer. Tot slot kan deze zijn verworven inzicht testen met behulp van de vraagstukken.

Als inleiding tot de micro-economie op het niveau van de propaedeuse bij economische faculteiten lijkt het boek me zeer geschikt. Ik denk dat het eveneens gebruikt kan worden op scholen voor HEAO-opleidingen en bijv. voor opleidingen voor de akte MO-economie. De gebruikte wiskunde hoeft geen belemmering te vormen. Deze beperkt zich tot de eerste beginselen van het differentiëren en het grafisch afbeelden van functies.

A. Nentjes

Prof. Dr. C. Brevoord: Informatiebeleid. Stenfert Kroese NV, Leiden en Nederlands Instituut voor Efficiency, Den Haag, 1971, 42 blz., f. 6,50 (voor NIVE-leden f. 5,50).

De directe aanleiding tot het schrijven van deze brochure was de grote belangstelling die er op 26 mei 1971 in het kader van de NIVE-voorjaars-efficiency-dagen voor het onderwerp „Informatie-beleid” bleek te bestaan. De klacht van vele leidinggevende functionarissen dat de informatievoorziening niet is aangepast aan de specifieke informatiebehoeften was voor de auteur aanleiding om dit boekje te schrijven. Hij besteedt hierin aandacht aan de eisen die gesteld moeten worden aan informatiesystemen en aan de praktische verwezenlijking ervan.

K. F. Walboom: Belastingen in de Nederlandse Antillen. Kluwer, Deventer, 1971, tweede druk, 150 blz., f. 19,50.

De auteur, oud plv. inspecteur der

belastingen op Curaçao, behandelt in dit boek de belastingheffing en fiscale faciliteiten meer in het bijzonder ten aanzien van de Antilliaanse naamloze vennootschappen. In deze tweede druk kon rekening worden gehouden met de in het kader van het Urgentieplan 1970 tot verhoging van 's lands middelen vastgestelde belastingvoorstellen.

Dr. J. van Rees: Export-marketing. Serie Export en Welvaart, Stenfert Kroese NV, Leiden, 1971, 144 blz., f. 22.

Dit boek beoogt een algemene indruk te geven van de problemen, die zich voordoen bij het onderzoek van buitenlandse markten. De inhoudsopgave luidt:

1. Export-marketing.
2. Oriëntatie op de buitenlandse markt.
3. Exportmarktonderzoek: mogelijkheden en moeilijkheden.
4. Marketing-planning en marketing-onderzoek.

Dit is het vierde deel uit de Serie Export en Welvaart, onder redactie van Prof. Dr. A. Heertje. Deze serie beoogt in brede kring belangstelling te wekken voor de betekenis van de export in het kader van de structurele ontwikkeling van Nederland in het algemeen en van ondernemingen in het bijzonder. De voorgaande delen werden besproken in *ESB* van 11 augustus 1971.

Austin Robinson: John Manyard Keynes. Oxford University Press, Londen, 1971, 20 blz., 30 p.

In deze „Inaugural Keynes Lecture”, gehouden op 22 april 1971, voor The British Academy, behandelt de auteur Keynes als economist, schrijver en staatsman.

M. W. Holtrop: Over de doeltreffendheid van monetaire politiek: Nederlandse ervaringen 1954-1969. Nieuwe Reeks — Deel 34 — no. 40 van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, North Holland Publishing Company, Amsterdam, 1971, 36 blz., f. 5,50.

In deze publikatie beschrijft de oud-president-directeur van De Nederlandsche Bank de doeltreffendheid van de monetaire politiek in Nederland. Het boekje is in vier hoofdstukken verdeeld: 1. Over Keynesianen en monetaristen; 2. Het monetaire model van De Nederlandsche Bank; 3. De in Nederland gevoerde monetaire politiek in de jaren 1954-1969; 4. Statistische verificatie van model en beleid.

OECD: Financial guarantees required from life assurance concerns. Parijs, 1971, 94 blz., f. 14.

Onder auspiciën van het OECD Insurance Committee werd dit rapport over de financiële waarborgen van levensverzekeringsconcerns samengesteld door een werkgroep. Het rapport is in de volgende hoofdstukken verdeeld:

1. Preliminary study and programme of work.
2. Estimation of underwriting liabilities in cases amenable to the classic actuarial technique.
3. Estimation of underwriting liabilities in cases not covered by the preceding chapter.
4. Valuation of investments utilised to cover underwriting liabilities.
5. Procedure for the multilateral application of the system of solvency established in this report.

Prof. Dr. J. Tinbergen: Meten in de menswetenschappen. Van Gorcum, Assen, 50 blz., f. 5,90.

Dit boekje, dat in enigszins gewijzigde vorm de tekst van een inleiding, uitgesproken voor de Nederlandse Maatschappij voor Letterkunde op 19 juni 1971, bevat, moet worden gezien als een inleiding tot later onderzoek. De auteur geeft hierin zijn visie op het wetenschappelijke basiswerk dat nodig zal zijn om een meer solide grondslag te geven aan sociaal-economische hervormingen, zoals de verhoging van het welzijn. Deze hervormingen kunnen alleen worden beoordeeld op grond van metingen.

In dit boekje worden de moeilijkheden aan dergelijke metingen verbonden, besproken, waarbij een aantal parallellen met andere wetenschappen worden getrokken en getracht wordt daaruit lering te trekken.

Dr. J. K. Moltmaker: Belastingen van rechtsverkeer. Fiscale Monografieën, Kluwer, Deventer, 1971, 141 blz.

Dit boekje bedoelt een korte toelichting te geven op de vervanging per 1 januari 1972 van de Registratiewet 1917 en de Zegelwet 1917 door de Registratiewet 1970 en de Wet op de belastingen van rechtsverkeer. Omdat geen diepgaande behandeling van de nieuwe wettelijke bepalingen beoogd wordt, zijn de kanttekeningen en argumentatie beknopt gehouden. Het accent is gelegd op het belichten van de verschillen tussen de oude en de nieuwe wetgeving, waarbij soms een zekere kennis van de oude wetgeving aanwezig moest worden verondersteld.

W. van Dijk: Merkendrecht in Beneluxverband. Internationaal Merkenbureau Van de Graaf en Co NV, Amsterdam, 1971, 82 blz.

Deze tweede, herziene druk van *Merkenrecht in Beneluxverband*, bevat de tekst van het Benelux-merkenverdrag, de Benelux-merkenwet en de uitvoerings- en toepassingsreglementen daarbij, met aantekeningen. Dit boekje, dat een bescheiden algemene rechtskennis bij de lezer veronderstelt, is voornamelijk bestemd voor belanghebbenden, merkhouders en hun met merkenbeheer belaste medewerkers.

Drs. E. Wever: Enkele aspecten van de industriële ontwikkeling in Nederland tussen 1950 en 1963. Nijmeegse geografische cahiers, no. 1, Geografisch en planologisch instituut van de Katholieke Hogeschool te Nijmegen, 1971, 41 blz.

Deze studie houdt zich bezig met de verschillen in ontwikkeling van de industrie in Nederland tussen de diverse gebieden. Het onderzoek dat een verkennend, descriptief karakter heeft, tracht deze verschillen door middel van de „shift-and-share” me-

thode vast te stellen. Bij deze methode wordt de ontwikkeling in de onderscheidende regio's vergeleken met die in een groter geografisch geheel, in dit geval Nederland.

Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders: Dronten. Nieuwe gemeente in nieuw land, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1972, 190 blz., f. 12.

Ter gelegenheid van het feit dat Dronten op 1 januari 1972, de 864e gemeente werd in ons land, werd dit boek uitgegeven. Het zal aan ongeveer 3.500 gezinnen van Dronten worden toegezonden en zal in de eerste jaren tevens aan iedere nieuwkomer worden uitgereikt. In het boek, dat rijk geïllustreerd is met foto- en tekenwerk, wordt een overzicht gegeven van de groei van het nieuwe land en de opbouw van de verschillende plaatsen en gemeenschappen in Oostelijk Flevoland. Het boek is van een voorwoord voorzien van Dr. W. M. Otto, directeur van de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders.

M. G. Frost: Inleiding tot het management. Samsom, Alphen aan den Rijn, 1971, f. 19,50, 193 blz.

De oorspronkelijke titel van dit boekje luidt: *Teach yourself management*. De auteur geeft hierin een inleidende analyse van de aan het management ten grondslag liggende beginselen: gemeenschappelijke doelstelling, leiding, functionalisatie, coördinatie, controle en experiment. De verschillende functies, die in de manager verenigd zijn — zoals: econoom, psycholoog, financieel deskundige, accountant, statisticus, analist, organisator enz. — worden daarbij ontleed.

D. M. Lambertson (ed.): Economics of information and knowledge. Penguin modern economics readings, Hammondsworth, 1971, 384 blz., 60 p.

In dit boek zijn een aantal artikelen gebundeld uit economische vakbladen over de economie van de informatie en de kennis. Deel I bevat twee artikelen van Boulding en Marschak. Deel II bevat bijdragen van Stigler, Jenner, Rees en Tullock over de economische organisatie. In deel III behandelen Arrow en Demsetz informatie en efficiency, terwijl in deel IV de informatie-politiek aan de orde wordt gesteld door Slitor, Grossfield,

Algemene Bank Nederland

Bij de Economische Afdeling van het hoofdkantoor te Amsterdam is plaats voor enkele economen.

De werkzaamheden van deze afdeling zijn zeer gevarieerd, zodat het mogelijk is de te verrichten taak aan te passen aan de bijzondere belangstelling en ervaring van de individuele medewerkers. De te vervullen taken liggen onder meer op het gebied van: prognoses met

betrekking tot de macro-economische ontwikkeling in Nederland en in andere landen
prognoses van de ontwikkeling van het bankwezen in en buiten Nederland
internationale monetaire vraagstukken
de rapportage over de financieel-economische situatie in een aantal landen.

Een groot deel van het werk is gericht op interne rapportage. Daarnaast verzorgt de

afdeling ook een aantal publikaties, zodat publicistische bekwaamheden goed van pas komen. De huidige bezetting van de afdeling laat aanvulling toe zowel met pas afgestudeerde als met enigszins ervaren economen.

Schriftelijke sollicitaties worden gaarne ingewacht door Mr. A. H. J. Nord, Vijzelstraat 20, Amsterdam.

jonge economen.

Heath, Silberston en de OECD. In deel V bespreken Posner en Baldwin de internationale aspecten. In deel VI behandelen Loasby, Davies en Jantsch de ondernemingsplanning. Uiteindelijk worden met behulp van een artikel van Shubik de conclusies geformuleerd.

A. G. Ford: Income, spending and the price level. Meulenhoff-Bruna (Importeur), Amsterdam, 1971, 255 blz., f. 6,75.

In dit boek geeft de auteur, hoogleraar aan de University of Warwick, een inleiding van de macro-economische analyse. Het boek is gesplitst in twee delen. Het eerste deel behandelt op eenvoudige wijze de Keynesiaanse macro-economie en haar toepassing voor de korte-termijnpolitiek. Het

tweede deel is iets moeilijker. Hierin worden behandeld: de inkomensvermenigvuldiger; de IS- en LM-curven en enige beginselen van de groeitheorie.

Drs. S. A. Tjoa: Regionale verschillen in de Franse landbouw. Landbouw-Economisch Instituut, Den Haag, 1971, 82 blz., f. 6,50.

Bij een EG-landbouwbeleid, dat tot doel heeft de agrarische produktie, daar te doen plaatsvinden, waar de omstandigheden voor een bepaald produkt het gunstigst zijn, m.a.w. waar de concurrentiekracht het grootst is, is het Nederlandse agrarische bedrijfsleven gebaat bij een goede oriëntatie over de aard en de ontwikkeling van de vraag naar landbouwprodukten in de partnerlanden

en de veranderingen in de agrarische produktie aldaar, aldus deze publikatie.

Met het oog hierop verrichtte het LEI een aantal regionale studies betreffende de naoorlogse ontwikkelingen van vraag naar en aanbod van landbouwprodukten in de grootste landen van de EG. Het in Frankrijk verrichte onderzoek is neergelegd in deze publikatie.

Nederlandse Orde van Accountants: Ledenlijst 1972. Secretariaat Nederlandse Orde van Accountants, Bachlaan 6, Voorschoten, 69 blz.

Deze nieuwe ledenlijst van de Nederlandse Orde van Accountants is bijgewerkt naar de stand van 20 oktober 1971. Naast de namen van de leden worden ook de kantoren vermeld waar de leden werken.

Bij het

PROVINCIAAL ELECTRICITEITSBEDRIJF VAN NOORD-HOLLAND te BLOEMENDAAL

kan als naaste medewerker van het Hoofd Bedrijfseconomische Zaken en Organisatie worden geplaatst een

JONGE STAFFUNCTIONARIS

voor het verrichten van onderzoeken alsmede het uitbrengen van rapporten op het gebied van een zo doelmatig mogelijke administratieve organisatie.

Hieronder is mede begrepen het onderzoeken van computertoepassingen.

Ons bedrijf heeft de beschikking over IBM-computers 360/30 en 360/20 met magnetische banden en schijven.

Voltooide academische opleiding (economisch drs. bedrijfsecon. richting) dan wel registeraccountant of vergevorderde studie hiervoor vereist.

Goede contactuele eigenschappen noodzakelijk.

Gezien de nieuwe opzet van de administratie is een interessant werkterrein te verwachten.

Een psychologisch onderzoek zal tot de selectieprocedure behoren.

Salaris afhankelijk van opleiding, ervaring en leeftijd.

Behalve de bij de overheid gebruikelijke vakantietoeslag van 6½% en de welvaartsvaste pensioenregeling, bestaat o.m. een gunstige ziektekostenregeling en een vergoedingsregeling voor reis-, pension- en verhuiskosten.

Schriftelijke sollicitaties, vergezeld van een recente pasfoto, worden gaarne binnen 2 weken na verschijnen van dit blad tegemoetgezien door de directie van het P.E.N., Ign. Bispincklaan 19 te Bloemendaal.

NU AANDELEN VERKOPEN?

vraagt u zich af. Aankoopadviezen kunt u altijd krijgen. Maar wanneer moet u verkopen? Onze praktijkleergang in

BELEGGENSKUNDE

leert u vooral ook wanneer te verkopen. Studerenden ontvangen tevens ons prognosebulletin. Veel professionele en particuliere beleggers gingen u reeds voor.

Inlichtingen bij het

INSTITUUT VOOR TOEGEPASTE ECONOMIE EN BEDRIJFSKUNDE

Laan van Eik en Duinen 132-134, Den Haag.
Telefoon (070) 23 08 52.

Behoeft uw staf uitbreiding?

Verzuimt dan niet E.-S.B. voor uw oproep in te schakelen.

E.-S.B. biedt U een grote trefzekerheid, óók bij aspirant-leidinggevende functionarissen in de commerciële, administratieve of aanverwante sectoren.

Adv.-afd E.-S.B. — Postbus 42 — SCHIEDAM

10 de rijksoverheid vraagt

voor het Ministerie van Verkeer en Waterstaat

t.b.v. de afdeling Economische Aangelegenheden van de Hoofddirectie van de Waterstaat

econoom vac. nr. 1-2585/0936

Taak: o.a. het t.b.v. de voorbereiding van beleidsbeslissingen — zelfstandig en in team-verband — opstellen van analyses inzake de rentabiliteitsaspecten van belangrijke projecten in de „natte” en de „droge” sector van de Rijkswaterstaat; onderhouden van de hiervoor benodigde interne en externe contacten, zowel met vakgenoten als met civieltechnici.

Vereist: doctoraal examen economie, b.v.k. enige ervaring op het gebied van de beleidsanalyse en/of de vervoerseconomie; redactionele ervaring.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, max. f 3254,- per maand.

voor het Centraal Planbureau (wetenschappelijk adviesorgaan van de centrale overheid voor het sociaal-economisch beleid)

econoom vac. nr. 2-3395/0936

Taak: analyseren en beoordelen van de economische ontwikkeling t.b.v. prognoses op korte en middellange termijn, het opstellen van deze prognoses en het signaleren van voor het beleid belangrijke aspecten.

Vereist: doctoraal examen economie en een specialisatie waaruit kwantitatief gerichte belangstelling voor de algemene economische problematiek blijkt.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, max. f 2797,- per maand.
Promotiemogelijkheid aanwezig.

Tel. inlichtingen worden verstrekt onder nr. (070) - 51 41 51, toestel 217.

Schriftelijke sollicitaties onder het bij de gewenste functie vermelde vacaturenummer (in linkerbovenhoek van brief en enveloppe en voor elke vacature een afzonderlijke brief) zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

AOW-premie voor Rijksrekening. De salarissen zijn exclusief 6½% vakantietoelating en de salarisverhoging per 1-1-1972